

TANULMÁNYOK

Tusor Péter

PÁZMÁNY PÉTER ESZTERGOMI ÉRSEKI KINEVEZÉSE

(A Habsburg-, a pápai udvar és Magyarország
az 1610-es évek derekán)

I.

Pázmány Péter (1570–1637) a magyar történelemnek olyannyira kultikus figurája, hogy a történeti irodalom a 17. századot gyakran „Pázmány évszázadának” nevezi. Az 1570-ben Váradon született, majd Kolozsváron, Krakkóban és Jaroszlávban, illetve Bécsben tanult, Rómában pappá szentelt jezsuita szerzetes a kora újkori magyar katolikus expanzió szimbolikus alakja. 1616-ig országgyűlési szereplései mellett írásai, prédikációi, térítései szereztek számára hírnevet, tekintélyt.¹ Az 1603-ben megjelent *Felelet*, az 1605-ben publikált *Tíz bizonyosság* és az *Öt szép levél* stb. a magyar nyelvű hitvitairodalom remekei. Fő apologetikai műve, az 1613-ban kiadott „*Isteni Igazságra vezető Kalauz*” fordulópontra a protestantizmussal folytatott szellemi harcban. E magyar nyelven megírt szintézisre érdemi válasz, cáfolat már nem született.² Pázmány kultusza azonban elsődlegesen azon alapszik, hogy 1616-ban egy váratlan fordulattal egy egyszerű jezsuita szerzetesből esztergomi érsek, Magyarország primása lett, s mint ilyen a szellemi alapozás után hozzáláthatott a tridentiánus egyházmodell professzionális kiépítéséhez. Ennek csúcspontjaként az 1629-től bíboros főpap 1635-ben egyetemet hozott létre székhelyén, Nagyszombatban.³ Életművének megkoronázása a korán elhalt középkori próbálkozások után az első magyar egyetem tényleges

---

¹ Pázmány életrajzának néhány fontosabb összefoglalása: *Sík Sándor*, Pázmány. Az ember és az író, Budapest, 1939; *Óry Miklós–Szabó Ferenc*, Pázmány Péter (1570–1637), Pázmány Péter. Válogatás műveiből (szerk. Óry Miklós–Szabó Ferenc–Vass Péter), Budapest, 1983, 11–107; *Bitskey István*, Pázmány Péter (Magyar História. Életrajzok), Budapest, 1986.

² *Felelet* Magyar István sárvári prédikátornak az ország romlása okairul írt könyvére (1603) (Pázmány Péter Művei. Kritikai kiadás 1), kiad. Hargittay Emil, Budapest, 2000; *Tíz bizonyosság* (1605): Jegyzetek a szövegkiadáshoz (Pázmány Péter Művei. Kritikai kiadás 1), szerk. Ajkay Alinka, Budapest, 2012; Egy tudakozó prédikátor nevével íratott öt levél, sajtó alá rend., utószó, jegyz. *Bitskey István*, Budapest, 1984. Pázmány további műveire, illetve a rá vonatkozó irodalomra: Adonyi Judit–Maczák Ibolya, Pázmány Péter-bibliográfia 1598–2004 (Pázmány Irodalmi Műhely. Bibliográfiák – Katalógusok 1), Piliscsaba 2005; ehhez még: *Hargittay Emil–Maczák Ibolya*, Pótlások a Pázmány bibliográfiához, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum (Acta Universitatis Szegediensis) 30 (2011) [Balázs Mihály köszöntése, szerk. Font Zsuzsa–Eötvös Péter] 160–183.

³ Vö. *Szentpétery Imre*, A bölcsészettudományi kar története 1635–1935 (A királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története 4), Budapest, 1935; *Artnér Edgár–Hermann Egyed*, A hit-tudományi kar története 1635–1935 (A királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története 1), Budapest, 1938.

megalapítása lett, utódintézményei máig működnek. 1637-ben bekövetkezett halála után programját, szellemiségét hűséges helynöke, Lósy Imre (1637–1642), majd az általa a római *Collegium Germanicum et Hungaricum*ban neveltetett Lippay György (1642–1666) és Szelepchény György (1666–1684) folytatták.⁴ A 16. század végén még 90%-ban protestáns országban az 1670-es évektől a hegemonia már vitathatatlanul a katolikusoké lett.⁵

Jelen tanulmányban arra keresem a választ, hogy a 17. század, „Pázmány évszázada” a magyar történelemben egyáltalán miért és hogyan lehetett Pázmányé? Az ilyesfajta kérdés feltétele, amely egy történelmi szereplő történelmi helyzetbe jutását szándékozik feltárni, már önmagában: helytől és időtől, származástól és érdeklődéstől függetlenül izgalmas a történész, illetve a történelem iránt érdeklődők számára. Az olvasóhoz a kérdés megválaszolása során pedig dióhéjban óhatatlanul közelebb kerülnek a kora újkori katolikus felekezetszerveződés magyarországi sajátosságai, feltételei is.

Előljáróban azonban, mintegy kötelező gyakorlatként, nem kerülhet meg annak rövid áttekintése, hogy a historiográfia eddig mint gondolt a jezsuita Pázmány érseki kinevezéséről.⁶

II.

Az eddigi kutatás, amennyiben reflektált a kérdésre, arról szól, hogy Pázmányt elődje, Forgách Ferenc bíboros, esztergomi érsek (1607–1615) jelölte ki utódául.⁷ Ennek azonban semmi nyoma nincsen a forrásokban. Sőt a bíboros előd a jezsuita rendből történő kilépési folyamat kezdetétől, 1615 tavaszától végig a háttérbe húzódott, egyetlenegyszer sem exponálta magát gyóntatója, bizalmas tanácsadója mellett.⁸ Elképzelhető, hogy kerülni kívánta a konfliktust azzal a Jézus Társasággal, amelynek számára éppen kollégiumot alapított

⁴ Vö. életrajzi vázlataimat róluk: Lósy I. Imre (1637–1642). Lippay IV. György (1642–1666). Szelepchény V. György (1666–1685), Esztergomi érsekek (1001–2003) (szerk. Beke Margit), Budapest, 2003, 291–296. 296–303. 303–310.

⁵ Újabbán: *Mihalik Béla Vilmos*, A Szepesi Kamara szerepe az 1670–1674 között felső-magyarországi rekatolizációban, *Fons* 17 (2010) 3, 255–320.

⁶ A legfontosabb alapművek: *Samuel Timon*, *Purpura Pannonica sive vitae et res gestae S.R.E. cardinalium qui aut in ditionibus Sacrae Coronae Hungaricae nati, cum regibus sanguine coniuncti aut episcopatus Hungaricis potiti fuerunt, Claudiopoli 1746*, 239 (a mű első kiadása Nagyszombat 1715); *Georgius Pray*, *Specimen hierarchiae Hungariae I–II, Posonii–Cassoviae 1776–1779*, I, 184; *Frankl (Fraknói) Vilmos*, *Pázmány Péter és kora I–III*, Pest, 1868–1872; *Fraknói Vilmos*, *Pázmány Péter 1570–1637* (Magyar Történelmi Életrajzok), Budapest, 1886; és legújabbán továbbá irodalommal: *Lukács László–Szabó Ferenc*, *Autour de la nomination de Péter Pázmány au siège primatial d’Esztergom (1614–1616). Pázmány est-il resté jésuite après sa nomination?*, *Archivum Historicum Societatis Iesu* 54 (1985) 77–148; *Lukács László*, *Jezsuita maradt-e Pázmány mint érsek?*, *Pázmány Péter emlékezete. Halálának 350. évfordulójára* (szerk. Lukács László–Szabó Ferenc), Róma 1987, 197–267.

⁷ *Fraknói*, *Pázmány... és kora*, I, 179–180 és *Pázmány Péter*, 71–73–75; *Sík*, *Pázmány*, 72; *Sörös Pongrácz*, *Forgách Ferencz a bíboros*, *Századok* 34 (1901) 577–608. 691–723. 774–818, 818; *Fraknói Vilmos*: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkal I–III*, Budapest, 1901–1903, III, 287.

⁸ *Iacobus Ferdinandus Miller* szerint Forgách tanácsolta Pázmánynak a Társaság elhagyását. A hivatkozás nélküli állításra semmi bizonyíték nincsen. *Epistolae, quae haberi poterant... Petri Pámány... I*, Budae 1822, p. 11 (jegyzetben).

Nagyszombatban. A Társaság szabályzata ugyanis tiltotta tagjai főpapi tisztségét, az egyházi méltóságok kerülésére a jezsuitáknak külön fogadalmat kellett tenniük. A jezsuita rend vezetői ennek megfelelően sokáig erősen ellene voltak rendtársuk primási kinevezésének, aki renden belüli konfliktusai miatt már 1614-ben el kívánta hagyni a Társaságot, jórészt azért, mert közvetlen előljárói mindjobban ellehetetlenítették működését.⁹

Az érseki előléptetés másik okaként Pázmány írói, térítői munkáját szokás előhozni.¹⁰ Kétségkívül nem mellékes mozzanat. Úgy tűnik azonban, hogy ez leginkább a magyar katolikus rendek számára — akiknek szerepét általánosságban szinte mindenki említi¹¹ — lehetett meghatározó szempont. Elgondolkodtató viszont, hogy még az ő, a primási szék mielőbbi betöltését sürgető 1615. novemberi emlékiratukban is többségben vannak a politikai, vagy inkább politikai jellegű szempontok.¹² A római megnyilatkozásokban kifelé rendre az esztergomi főegyházmegye és a katolikus vallás érdekei szerepelnek, a belső diplomáciai levelezésben ugyanakkor már Magyarország szükségletei állnak az első helyen.¹³ Az 1620–1630-as években maga Muzio Vitelleschi generális szintén arra hivatkozva igyekezett gyengíteni Pázmány prelatúrájának precedens jellegét, hogy kénytelen-kelletlen elengedésére a Társaságból elsődlegesen a „Magyar Királyság üdve” miatt volt szükség!¹⁴

A korabeli magyar episzkopátus elmélyültebb proszopográfiai elemzésével kimutatható, hogy az esztergomi szék betöltésében a kora újkor folyamán alkalmazott szempontoknak — a forrásokban rendre előtűnő érveléssel ellentétben — több főpap is megfelelt volna, leginkább az átmenetileg szóba is került, és Roberto Bellarmino bíboros által támogatott Telegdy János, a hitvitázó Telegdy Miklós unokaöccse.¹⁵ A magyar (egyház)történelemben azonban páratlan módon egy rendjén belül súlyos problémákkal küszködő jezsuita szerzetesből, elődjének gyóntatójából lett nem lebecsülendő egyház- és világi jogi nehézségek ellenére¹⁶ egy év leforgása alatt a magyar hierarchia irányítója, az ország első

⁹ A renden belüli problémák részletes ismertetése: *Lukács*, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 197skk; *Lukács-Szabó*, *Autour de la nomination de Pázmány*, 77skk.

¹⁰ *Sík*, *Pázmány*, 172–174.

¹¹ *Fraknói*, *Pázmány... és kora*, I, 183; *Óry-Szabó*, *Pázmány*, 42. *Lukács*, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 206–207. *Bitskey*, *Pázmány*, 114 is.

¹² Vö. *Lukács*, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 6. 7 és 11 (jegyzetekkel); valamint Archivio Segreto Vaticano (ASV), Segreteria di Stato, Principi, vol. 57, fol. 325rv.

¹³ ASV Segr. Stato, Nunziatura di Portogallo, vol. 151, 146v–147r; Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 185r; Segr. Stato, Germania, vol. 27, fol. 156v–157r; uo. vol. 443, fol. 374r; Archivio Generalizio – Sezione Storica Chierici Regolari Somaschi, Roma, P-d 1053, fol. 29r–31v.

¹⁴ *Lukács*, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 24; vö. uo., 217, 87. sz. jegyzet is; *Óry-Szabó*, *Pázmány*, 44.

¹⁵ A magyar hierarchiából négy személy jöhetett szóba az ország primásaként. Almásy Pál váci püspök és Náprágy Demeter kalocsai érsek életkoruknál fogva ideális átmeneti jelöltek lettek volna, továbbá Pyber János pécsi püspök és Telegdy. Utóbbi 1637-ben, Pázmány halálakor lépéseket tett kinevezése érdekében. Bellarmino támogatására: *Fraknói*, *Pázmány... és kora*, I, 187–188 és 619; *Magyarország... összeköttetései a Szentszékkal*, III, 289; *Lukács*, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 223, 4. j.; ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 40r–41r; Segr. Stato, Germania, vol. 27, fol. 39r–40r; uo., vol. 443, fol. 333r.

¹⁶ *Lukács-Szabó*, *Autour de la nomination de Pázmány*, i.m.; *Lukács*, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, i.m.; *Sávai János*, *Pázmány és a szomaszkok. A szomaszkok genovai levéltárának dokumentu-*

politikai rendjének, a *status ecclesiasticus*nak vezetője, a nádor mellett a királyság legrangosabb főméltósága.¹⁷

A páratlan karrier mögött nem szokványos okot kell keresnünk. Ráadásul olyat, ami közös nevezőt képezett az előléptetésben kompetens prágai és pápai udvar számára. Ez nyilvánvalóan nem lehetett Pázmány magyar nyelvű hitvitai-irodalmi és prédikációs munkássága, ami még az efféle dolgokra rendeltetése szerint fogékonyabb Jézus Társaság számára sem volt mérvadó. Különben nem kívánták volna őt éppen fő műve, a *Kalauz* 1613-as megjelenése után alig egy esztendővel eltávolítani az országból.¹⁸ Ugyanakkor tételesen bizonyítható, hogy a magyar jezsuita neve Forgách halála után párhuzamosan vetődött fel egyrészt Placido de Mara prágai nuncius, másrészt a Habsburg-politikát II. Mátyás (1608–1619) uralkodása alatt teljhatalommal irányító főminiszter, Melchior Klesl részéről.¹⁹ Utóbbiról, bár személye rendre előkerül a vonatkozó szakszövegekben, értékelés leginkább csak annyi hangzott el, Fraknói Vilmos részéről, hogy „Pázmány kineveztetésének előmozdítása körül tevékeny volt”.²⁰

III.

A trienti katolicizmus magyarországi kibontakozásának kezdete a 17. század első évtizedeire esik. Említésre méltó kísérletek korábban is történtek. Oláh Miklós esztergomi érsek (1553–1568) zsinatai, a zsinaton résztvevő Draskovich György (†1587) zágrábi, majd győri püspök tevékenysége egyházmegyéiben (ordináriusként elrendelte és megkezdte a zsinati dekrétumok végrehajtását); a jezsuiták ideiglenes, majd végleges megtelepedése Nagyszombatban, illetve Znióváralján; a római Collegium Hungaricum megalapítása; Erdélyben Báthory István kolozsvári jezsuita kollégium-alapítása XIII. Gergely (1572–1585) támogatásával, a törökök által megszállt területeken pedig Raguzai Bonifác püspök apostoli vizitátor missziós felderítése.²¹

---

mai, Lymbus. Művelődéstörténeti Tár IV, Szeged 1992, 123–141. Újabb adatok és szempontok: *Tusor Péter*, Pázmány, a jezsuita érsek, Jubileumi évkönyv Pázmány Péter egyetemalapításának 375. évfordulója tiszteletére (szerk. Maczák Ibolya), Budapest–Esztergom–Piliscsaba, 2010, 158–163; A jezsuita Pázmány szomaszka szerzetessége. Miért?, Ünnepi kötet Maróth Miklós hetvenedik születésnapja tiszteletére (szerk. Sarbak Gábor–Fodor György), Budapest, 2013, 177–186; Ki lehetett Pázmány jezsuita feljelenítője?, Pázmány nyomában. Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére (szerk. Ajkay Alinka–Bajáki Rita), Budapest, 2013, 441–448.

¹⁷ A kora újkori magyar rendiség jellegére legújabban (további irodalommal): *Szijártó M. István*: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792, Keszthely 2010, különösen 29–42.

¹⁸ *Iványi Béla*, Pázmány kilépése a Jézus Társaságból, Körmend 1943, 13 (n. 2); lásd még uo., 5; és *Lukács–Szabó*, *Autour de la nomination de Pázmány*, 86, 25. j.

¹⁹ *Lukács*, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 3.

²⁰ *Fraknói*, *Pázmány... és kora*, I, 181.

²¹ *Fazekas István*, Oláh Miklós reformtörekvései az esztergomi egyházmegyében 1553–1568 között, *Történelmi Szemle* 45 (2003) 1–2, 139–153; *Gárdonyi Máté*, Egy XVI. századi magyar jezsuita a katolikus restauráció szolgálatában: Szántó István élete. in *Studia Wesprimiensia* 2(2000) 32–41; *Koltai András*, A győri egyházmegye 1579. évi szombathelyi zsinata, *Magyar Egyháztörténeti vázlatok* 1995, 3–4, 41–60; *Molnár Antal–Siptár Dániel*, Egyetem volt-e a „Kolozsvári Báthory-egyetem”, *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* 30, 345–363; *Tóth István György*, Raguzai Bonifác, a hódoltság első pápai vizitátora (1581–1582), *Történelmi Szemle* 39 (1997) 3–4, 447–472.

A rendszerezett építkezés mindazonáltal az erősen multikonfesszionális ország elsöprő protestáns többsége (a 16. század végén mintegy 29 protestáns nyomda működött az országban, és csak 1 katolikus), I. Ferdinánd (1526–1564) és I. Miksa (1564–1576) konfesszionális „reálpolitikája”, majd az elhúzódozó *Lunga Guerra Turca*, illetve a belső erőforrások hiánya miatt nem tudott megindulni. A fordulópontot a 17. század korai eseményei hozták el. A konfesszionális frontvonalak megszilárdulása, II. (magyar királyként I.) Rudolf (1576–1608) és a katolikus kézen maradó középkori hierarchia vezetőinek („*High Church*”) katonai segédlettel történő templomfoglalása a felső-magyarországi, úgynevezett szabad királyi városokban (*Liberæ Regiæ Civitates*)²² 1604-ben általános, természetesen számos egyéb politikai és egyéni érdeket is abszorbeáló vallásháború kirobbanásához vezettek.²³

A totális protestáns győzelem eredményeként a háborút lezáró bécsi béke (1606) első pontja rögzítette a vallásszabadságot, azaz a felekezeti választás befolyásolását kivonta a központi hatalom irányítása alól, és a feudális rendek kezébe adta. A békét becikkelyező 1608. évi országgyűlés ezt követően szinte teljesen lerombolta a katolikus episzkopátus középkorból megörökölt közjogi pozícióit.²⁴ A győztes protestáns többség mintegy 350, a háborúban elvett egyházi birtok (teljes apátságok, prépostságok, káptalani és püspöki javadalmak) visszaadását elutasította; a tizedügyeket világi bírások elé rendelték (vítas esetekben megghiúsítva ezzel a tizedek behajtását); a katolikus főesperesek vizitációs jogát és az ezzel járó illetéket (*cathedraticum*) protestáns többségű területeken átruházták a protestáns szuperintendensekre, esperesekre; a megyéspüspökök főispáni tisztét megkérdőjelezték; számos püspököt kizártak a királyi tanácsból és az országgyűlésből; a kulcsfontosságú udvari kancellári pozíciót világgal tervezték betölteni.²⁵

A katsztrófálisnak tűnő vereség jelentős stratégiai fordulatot eredményezett, az 1611. évi nagyszombati tartományi (tulajdonképpen nemzeti) zsinaton a hangsúly az alulról történő építkezésre, mondhatni „organikus konfesszionalizációra” helyeződött. Megkezdődött a trienti program szisztematikus adaptációja, melynek kibontakozásában jelentős szerepet játszott, hogy ha nem is nagy számban, de már rendelkezésre állt egy új papi, szerzetesi generáció. Pázmány ennek a nemzedéknek volt legtehetségesebb, szimbolikus alakja.²⁶

²² Magyarországon nem érvényesült a birodalmi „*cuius regio eius et religio*” elv. Ezek az akciók a királyi városok templomai felett gyakorolt uralkodói kegyúri jogon alapultak.

²³ A Bocskai-féle háború „vallásháború” jellegének elemzése még várat magára. Vö. *Pálffy Géza*, Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604–1608) (Századok Füzetek 3), Budapest, 2009.

²⁴ *Péter Katalin*, A vallásügy a bécsi békében, „Frigy és békesség legyen...”. A bécsi és zsitvatoroki béke (szerk. Papp Klára–Jeney-Tóth Annamária), Debrecen 2006, 171–175; *Uő*, Az 1608. évi törvény és a jobbágyok vallásszabadsága, Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációtól kezdődő másfél évszázadból (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 8), Budapest, 1995, 129–151 és 246–249.

²⁵ A koronázás előtti 1. 6. 8. 10. és a koronázás utáni 5. paragrafusok. *Corpus Iuris Hungarici III* (1608–1657), ed. *D. Márkus*, Budapest, 1900, 9–16 és 28.

²⁶ *Carolus Péterffy*, *Sacra concilia ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae celebrata I–II, Viennae et Posonii 1742, 190–218.* – A fentiekre összefoglalóan lásd *Hermann Egedy* klasszikus

A pápaság a kezdeti időszakban jelentős figyelmet fordított a magyarországi viszonyokra. Már V. Pius (1566–1572) pontifikátusa idején felmerült egy apostoli vizitátor küldése, ami a prágai nunciatúra 1606. évi reformtervezetének is központi gondolata. A vizitátor küldését 1607-ben az új esztergomi érsek, Forgách Ferenc azonnali bíborosi kinevezése pótolta (Bakócz Tamás óta tulajdonképpen ő az első esztergomi bíboros).²⁷

Forgách és püspöktársai fellépésére a *Sanctum Officium* 1609 tavaszán az *In Coena Domini* bullát alkalmazva kiközösítette az 1608. évi katolikusellenes törvényeket aláíró és kihirdető II. Mátyás királyt. Az uralkodó feloldozására csak azt követően került sor, hogy írásban vállalta: minden lehetséges eszközzel azon lesz, hogy a törvények végrehajtását „elszabotálja”.²⁸

IV.

A Szentszéktől kapott diplomáciai támasz jelentősége aligha becsülhető le. A katolikusok az 1604–1606 között zajló vallásháborút elvesztették. 1608-ban II. Mátyás a protestáns rendek segítségével került a magyar trónra, bátyja, Rudolf ellenében. Az új uralkodó nagymértékben osztozni kényszerült hatalmi rendszere működtetésében a többségükben protestáns rendekkel. A „rendi dualizmusnak” is nevezett szisztémában a hatalomgyakorlás aktív részese volt az országgyűlés által — négy, az uralkodó által jelölt főúrból — választott nádor (*Palatinus Regni*), mint a nemesség vezetője.²⁹ A hosszú évtizedek óta (Nádasdy Tamás 1562. évi halálától) üresedésben hagyott tisztséget 1608-tól Illésházy István, halálát követően 1609-től Thurzó György töltötte be.³⁰ Mindketten evangélikusok voltak.

A nemesség mellett a másik „államalkotó” rend, a *status ecclesiasticus* vezetője a mindenkori esztergomi érsek, az ország primása volt. Őt a király nevezte ki, és a magyar közjog szerint is csak akkor gyakorolhatta tisztségét teljes körűen, ha a pápa megerősítette. 1607-től, mint már előkerült, az esztergomi érsek Forgách Ferenc volt, akit még Rudolf választott ki. Forgách és a többi magyar püspök a jelentős mértékű térvésztes ellenére jól tudott sáfárkodni azzal a lehetőséggel, hogy a protestánsok az egyházi rendet nem tudták teljesen felszámolni és kiiktatni az ország közjogi rendszeréből, habár a fentebb ismertetett rendelkezések, továbbá a jezsuiták birtokkéességének eltiltása és az óriási kiterjedésű egri püspökség átmeneti megszüntetése e téren is súlyos veszteség volt.³¹

monográfiájának vonatkozó fejezeteit: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig (Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae), München 1973.

²⁷ Tusor Péter, „Ellenreformációs haditerv” 1606-ból, Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban (szerk.: G. Etényi Nóra–Horn Ildikó) Budapest, 2008, 73–91.

²⁸ Tusor Péter, Az 1608. évi magyar törvények a római inkvizíció előtt: II. Mátyás kiközösítése, *Aetas* 2000, 4, 89–105.

²⁹ Szijártó, A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, i.h.

³⁰ A magyar rendi vezetők archontológiája: *Fallenbüchl Zoltán*, Magyarország főméltóságai, Budapest, 1988.

³¹ Sörös Pongrácz, Forgách Ferenc a bíboros, i.m.; *Ackermann Kálmán*, Forgách Ferenc bíboros, esztergomi érsek. Életrajzi tanulmányok az ellenreformáció korához, Budapest, 1918; *Tusor Péter*, *Purpura Pannonica*. Az esztergomi bíborosi szék kialakulásának előzményei a 17. században (Collectanea Vaticana Hungariae [CVH] I/3), Budapest–Róma, 2005, 59skk.

A *status ecclesiasticus* tehát katolikus és — például Csehországgal ellentétben — államalkotó tényező Magyarországon, amit a protestáns fegyveres segítséggel hatalomra került Mátyásnak továbbra is figyelembe kellett vennie. Az *In Coena Domini* ellene történő római alkalmazása, melyre a magyar püspökök feljelentése nyomán került sor, intő jelnek bizonyult. A király kézen-közön tevékeny részese volt annak, hogy a címzetes püspökök ne kerüljenek ki a királyi tanácsból, és a megyéspüspökök főispánként megmaradhassanak a rendi önkormányzatiság bástyái, a vármegyék élén; hogy a nádor utáni világi főméltóság, az országbíró (*Iudex Curiae Regiae*) 1609-től katolikus legyen Forgách Zsigmond személyében;³² és hogy a jezsuiták 1613-tól legalább *de facto* élvezhessék a turóci prépostság jövedelmeit, ami lehetővé tette nagyszombati kollégiumuk 1615. évi megalapítását.³³ Legfőképpen pedig titokban évi 20 000 aranyfórint évdíjat juttatott Thruzó György nádornak,³⁴ hogy lehetőség szerint ne bolygassa a bécsi béke és az 1608. évi cikkelyek után is képlékeny konfesszionális és politikai viszonyokat, amelyeket a közeli török fenyegetés és a református Bethlen Gábor 1613. évi trónra lépte Erdélyben még bizonytalanabbá tett.³⁵

Mátyás azért sem hagyhatta figyelmen kívül a katolikusok szempontjait, mert ő maga is katolikus volt és az is maradt. Habsburgként nem adódott számára más lehetőség, kiváltképpen ha el akarta érni végső célját, azt, hogy császár lehessen.³⁶ Ehhez úgy kellett megnyernie a birodalmi katolikusok támogatását, hogy közben nem idegeníti el teljesen a protestánsokat sem, akiket az 1555-ös augsburgi birodalmi gyűlés óta gyülemelő felekezeti feszültségek ekkorra már mind élesebben szemben álló frontvonalakba sorakoztatott fel a Katolikus Liga, illetve a Protestáns Unió formájában. Rudolf halálát követően az 1612. évi császárválasztás a magyarországihoz hasonlóan csupán törékeny rendezést hozott.³⁷

Mátyásnak, pontosabban a mind súlyosabb depresszióba süllyedő uralkodó helyett a hatalmat gyakoroló Melchior Klesl (1552–1630) bécsi püspöknek³⁸

³² *Károlyi Árpád*, Az ellenreformáció kezdetei és Thruzó György nádorrá választása, Századok 53 (1919) 1–28 és 124–163.

³³ *Sörös Pongrácz*, Forgách Ferencz a bíboros, 807–808; *Ackermann*, Forgách Ferenc bíboros, 51–52; Biblioteca Apostolica Vaticana (BAV), Barberini Latini, vol. 6920, fol. 39rv. 62rv. 96rv.

³⁴ BAV Barb. Lat., vol. 6920, fol. 39rv.

³⁵ *Szekfü Gyula*, Bethlen Gábor. Történeti tanulmány (szerk. Pamlényi Ervin), Budapest, 1983.

³⁶ Mátyásra, birodalmi politikájára: *Volker Press*, „Matthias”, Neue Deutsche Biographie XVI (1990) 403–405.

³⁷ A Birodalom konfesszionális viszonyaira a 17. század elején lásd a harmincéves háború irodalmát, például: Briefe und Akten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges in den Zeiten des vorwaltenden Einflusses der Wittelsbacher (1598–1618) I–XII, hg. v. der Historischen Kommission bei der königlichen Akademie der Wissenschaften, München 1870–1978; Briefe und Akten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges, Neue Folge. Die Politik Maximilians I. von Bayern und seiner Verbündeten (1618–1651) I–X–, hg. v. der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Leipzig–München 1907–1998–; *Konrad Repgen*, (Hg.), Krieg und Politik 1618–1648. Europäische Probleme und Perspektiven, München 1988; *Ronald G. Asch*, The Thirty Years' War. The Holy Roman Empire and Europe 1618–1648, New York 1997; *Parker*, The Thirty Years' War, i. m.; általánosabb megközelítésben: *Kaspar von Greyerz – Kim Siebenhüner* (Hg.): Religion und Gewalt. Konflikte, Rituale, Deutungen (1500–1800) (Veröffentlichungen des Max Planck Instituts für Geschichte 215), Göttingen 2006.

³⁸ Melchior Klesl 1588-től bécsúj helyi, 1598-tól bécsi püspök, 1616-tól bíboros, II. Mátyás alatt a Habsburg-politika meghatározó alakja, 1611-től 1618. évi bukásáig volt a Titkos Tanács elnöke. Pá-

így nemcsak Magyarországon, hanem a Birodalomban is: német és cseh területeken egyaránt esetről-esetre kellett az ingatag *status quo*-t fenntartani. Az 1612-es sikeres császárválasztást követően a császári Titkos Tanács elnökeként tevékenykedő mindenható főminiszter egyensúlypolitikája (*Ausgleichspolitik/Composition*) jószerevével az évtized végéig eredményesnek bizonyult, ami tekintve, hogy nem egy átfogó jellegű konszenzusos politika volt — egy ilyen irreális is lett volna —, hanem a machiavellizmust sem nélkülöző alkuk sorozatából állt, nem kis teljesítmény a kora újkori politika színpadán.³⁹

Klesl, aki 1615-ben Bécsben hosszú időre biztosította az oszmánokkal a békét, ezt követően mindvégig a legfontosabb kihívásra, Mátyás utódlására összpontosított. A katolicizmus sorsa a Birodalomban, Közép-Európa jó részében (az osztrák örökös tartományokban, Cseh- és Magyarországon), valamint a dinasztia és korántsem utolsósorban a főminiszter saját jövője a *successio* kérdésének megoldásától, annak módozatától és ütemezésétől függött.⁴⁰

V.

Az 1610-es évek elejére kialakult működőképes, ám sérülékeny uralmi szisztéma fennmaradását alapjaiban veszélyeztette, hogy minként korábban Rudolfnak, Mátyásnak sem született utóda. A dinasztikus elv szerint oldalágon a következő örökösök jöhettek szóba. A Németalföldet kormányzó Albert és az 1587-ban, Báthory István után a lengyel trónra sikertelenül pályázó, majd 1607-ben római királlyá választását visszautasító Miksa főherceg, Mátyás még élő fivérei. Ők bátyjuknál alig voltak fiatalabbak. Jelöltségük nem, vagy csupán érintőlegesen vetődött fel. A leghatalmasabb, és a legmegalapozottabb jogigény birtokosa III. Fülöp spanyol király (1598–1621) volt. Apai ükapja I. Miksa (1508–1519) császár, és ami még fontosabb, ő az egyetlen fiatalabbnak számító — 1578-ban született — férfi

lyájának összefoglalása és értékelése: *Johann Rainer*, „Klesl, Melchior”, *Neue Deutsche Biographie* 12 (1979) 5skk; *Hugo Altmann*, „Klesl (Cleselius, Khlesl, Klesel), Melchior, Kardinal”, *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* IV (1992), 42–45; újabban pedig *Volker Press*, „Kleisl, Melchior”, *Theologische Realenzyklopädie* I–III (hg. v. Gerhard Müller–Horst Balz), Berlin 2006, I, 265–267. Az e helyeken felsorolt irodalomból kiemelkedik: *Josef Freiherr von Hammer Purgstall*, *Khlesl's... Leben. Mit der Sammlung von Khlesl' Briefen... und anderen Urkunden...* I–IV, Wien 1847–1851; *Anton Kerschbaumer*, *Kardinal Klesl*, Wien 1865¹ [és 1905²]; *Franz Méstán*, *Regesten zur Geschichte des Kardinals Melchior Klesl, Bischofs von Wien 1598–1630, Regesten zur Geschichte der Erzdiözese Wien. II: Regesten zur Geschichte der Bischöfe und Erzbischöfe Wiens* (hg. v. Joseph Kopallik), Wien 1894, 160–289.

³⁹ Klesl politikai attitűdjére: *Johann Rainer*, *Kardinal Melchior Klesl (1552–1630)*. Vom „Generalreformer” zum „Ausgleichspolitiker”, *Römische Quartalschrift für Christliche Altertums-kunde und Kirchengeschichte* 59 (1964) 14–35 (alapvető és hasznos áttekintés); *Uő.*, *Der Process gegen Kardinal Klesl*, *Römische Historische Mitteilungen* 5 (1961–1962) 35–163; újabban pedig *Heinz Angemeier*, *Politik, Religion und Reich bei Kardinal Melchior Khlesl*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung* 110 (1993) 249–330. Magyar nyelven személetes jellemzése: *Hóman Bálint–Szekfű Gyula*, *Magyar Történet* I–V, Budapest, 1941–1943⁷, IV, 20 és 577 (*Szekfű*).

⁴⁰ Klesl szerepére a Habsburg-utódlásban legújabbban: *Alexander Koller*, *Papst, Kaiser und Reich am Vorabend des Dreißigjährigen Krieges (1612–1621)*. Die Sicherung der Sukzession Ferdinands von Innerösterreich, Die Außenbeziehungen der römischen Kurie unter Paul V. Borghese (1605–1621) (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom [BDHIR] 115; hg. v. Alexander Koller), Tübingen 2008, 101–121.

tagja a dinasztíának, aki felmenői között tudhatta anyai nagyapjaként II. Miksát, vagyis Rudolphhoz és Mátyáshoz hasonlóan közvetlen egyenes ági örökösének számított. A spanyol királlyal egyidős Ferdinánd gráci főherceg apja Károly († 1590) I. Ferdinánd legkisebb fia, II. Miksa öccse volt.⁴¹

Mindannyiuk köztudomású katolikus intranzigenciája alapjaiban veszélyeztette a kleseli rendszer fennmaradását. Protestáns oldalról ezért Mátyás után egy nem katolikus császár megválasztása érdekében szervezkedtek. Klesl az utódlás megoldásának, egy kevésbé kompromisszum-kész trónörökös „helyzetbehozásának” halogatásával igyekezett rendszerének működését biztosítani, illetve továbbélésére kedvező feltételeket teremti. A rövidtávon hatékony politika azonban rendkívül veszélyes volt. Az augsburgi vallásbéke után két évvel született II. Mátyás ingatag egészségi állapota miatt bármikor számolni lehetett trónja megüresedésével, ami kijelölt és biztos pozíciókkal rendelkező utód híján a protestánsoknak kedvezett volna. A birodalmi jog szerint ugyanis az *interregnum* idején az ügyek vitelét a pfalzi választó vette át, aki ekkor protestáns volt. Magyarországon a szintén protestáns nádor került volna helyzetbe, és a cseh királyválasztás elhúzódása, kedvezőtlen kimenetele pedig alapjaiban veszélyeztette volna a birodalmi esélyeket, hiszen egyúttal egy választófejedelmi szavazat sorsa forgott kockán.

Klesl azon kevesek közé tartozott a prágai udvarban, aki világosan előre látta: a pattanásig feszült helyzetben a legkisebb hiba is általános háborúhoz fog vezetni, amit igyekezett elkerülni. A spanyol utódlás (egy Alba herceg-szerű alkirály az örökös tartományok élén!), illetve az uralkodói tapasztalatokkal nem rendelkező, rendkívül merev gondolkodású, harcias teuton lovag Miksa trónra lépte protestáns részről, egy protestáns császári utódlás pedig katolikus részről vezetett volna azonnali fegyveres konfliktushoz, mind Közép-Európában, mind a Birodalom területén. (Albert főherceggel, Németalföld kormányzójával, egy pillanatig sem számoltak.)

A leginkább reális megoldást katolikus részről Ferdinánd gráci főhercegen vélték megtalálni, aki szintén elkötelezett katolikus, felekezete sikeres, de nyílt erőszakot különösképpen nem alkalmazó terjesztője volt, és Stájerország főhercegeként két évtizedes uralkodói tapasztalattal rendelkezett konfesszionálisan vegyes területek felett. Maga Klesl akként lavírozott, hogy ha az általa diktált tempóban és módon, az ő szervezésében kerül sor Ferdinánd utódlására, az nemcsak a mátyási uralmi rendszer továbbélését és a háború elkerülését jelenti a gráci főhercegtől szintén berzenkedő protestáns rendekkel, hanem megfelelő szövetségesek támogatásával esetleg még saját politikai túlélését is lehetővé teszi. A Titkos Tanács elnöke az utódlás kérdését teljességgel alárendelte a protestánsokkal történő megegyezés maximájának, ami nagyon ingatag politikának számított. Egyáltalán nem biztos, hogy megvolt a kellő realitása, vagyis hogy a harmincéves háború bárhogyan is elkerülhető lett volna. Ráadásul jelentősen torzítja a képet, hogy Klesl, mint mindazok, akik saját maguk szerezték hatalmukat, annak akár egy szeletéről is képtelen volt önként lemondani. A lehe-

⁴¹ Vö. például *Brigitte Hamann*, Habsburg lexikon, Budapest, 1990, 95–99 (II. Ferdinánd). 145–149 (III. Fülöp). 335–339 (II. Mátyás). 411 (genealógia).

tő legtovább fenn kívánta tartani az évtized fordulóján kialakult *status quo*-t. Ez a magatartása pedig mind nyilvánvalóbban kockára tette a még friss emlékű *Bruderzwist*, Mátyás és Rudolf 1608-tól 1612-ig elhúzódó trónviszálya során amúgy is nem kis mértékben megtépázódott Habsburg és katolikus pozíciókat.⁴²

E tanulmány lehetőségeit, céljait messze meghaladja, hogy II. Mátyás utódlásának hosszú évek során hónapról-hónapra változó bonyolult képlet- és feltételrendszerét akár csak főbb vonalaiban is megismerjük. Az 1615-re már az általános figyelem középpontjában álló probléma-együttes egyik gyújtópontja abban azonosítható, hogy a spanyolok érdemi kompenzáció nélkül nem akartak lemondani trónigényükről, és ekörül különféle alkudozások folytak, illetve hogy már kihűlt ambíciói ellenére vissza-visszatért Miksa római királlyá választásának ideája is a választófejedelmek, pontosabban környezetük körében,⁴³ ami viszont értelmetlenné tette volna Ferdinánd magyar és cseh öröklését.⁴⁴ A másik gyújtópont Klesl taktikázása képezte az időzítéssel kapcsolatban. Róla Rómában már 1615 őszén sejtették, hogy kivárára kezd játszani.⁴⁵

Elképzelhető, hogy Klesl ugyanazt az uralkodóváltási modellt kívánta megvalósítani, ami II. Mátyás trónra lépésével már bevált, és amit 1625-ben III. Ferdinánd (1637–1657) esetében is megfigyelhetünk.⁴⁶ Elsőként a magyar, utána a cseh korona, végül pedig a császári öröklést biztosító római királyválasztás. Legelőnyösebbnek és legbiztosabbnak egy időben talán a magyar királyválasztás tűnhetett. A török fenyegetés árnyékában Ferdinánd megválasztása esetleg biztosabbra vehető volt, egyúttal az erős protestáns rendiség a választási kapitulációkban vallásgyakorlása terén olyan feltételeket, garanciákat tudott kikötni, amelyek precedensként, mintaként az új uralkodó kezét mind cseh, mind birodalmi viszonylatban megkötötték volna. A változó erőviszonyok függvényében nem lehetett kizárni mindennek az inverzét sem: az erdélyi protestáns magyar államiság léte és a magyar protestáns rendek komoly hadipotenciálja miatt alkalmasint a magyar királyválasztás kimenetele tűnt alkalmilag a legbizonytalanabbnak.⁴⁷

VI.

Mindkét esetben feltétlenül szükség volt egy olyan átlagon felüli képességgű, professzionális, megbízható és kellően lekötelezett politikusra, aki szervezői és szónoki képességeivel a megyegyűlések és az országgyűlés fórumain a rendi politizálás lehetőségeivel megfelelően tudott élni, és kellő ellensúlyt képezhetett — az uralkodóválasztás páratlan lehetőségét nyilván maximálisan ki-

⁴² *Altmann*, Klesl, 42–45; *Rainer*, Kardinal Melchior Klesl, 27–29. A Habsburg-utódlás kérdésével a harmincéves háború szinte teljes nemzetközi irodalma foglalkozik valamilyen szinten. Miksa bajor fejedelem császársjelöltségének szemszögéből például: *Hugo Altmann*, Die Reichspolitik Maximilians I. von Bayern 1613–1618 (Briefe und Akten 12), München–Wien 1978, 159–227.

⁴³ Sőt neve az 1618-as magyar királyválasztáson is komolyabban előkerült.

⁴⁴ ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol 57rv.

⁴⁵ A már idézett vonatkozó irodalom mellett számos idevágó adat: ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, passim (Lettere del nunzio all'imperatore del 1615 e 1616 in cifra).

⁴⁶ *Fraknói Vilmos*, A magyar királyválasztások története (Historia Incognita I/14), Máriabesnyő–Gödöllő 2005², 207–212.

⁴⁷ Vö. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 121r.

használni szándékozó — evangélikus Thurzó György nádorral szemben. Az ország területén az oszmánellenes védelmi rendszer kivételével saját fegyveres erővel jószerevel nem rendelkező Habsburg államhatalom lehetőségei ekkor még jóval korlátozottabbak voltak, mint mondjuk akár fél évszázaddal később. A nemesség kellő meggyőzése kiváltképpen a befolyását leginkább kinyilvánító királyválasztás esetében finoman szólva is stratégiai posztulátum volt.⁴⁸

Klesl éppúgy teljes mértékben tisztában lehetett azokkal a sokrétű politikai (és persze konfeszionális) lehetőségekkel, amit az esztergomi érsek személye jelenthetett — kiváltképpen, ha az ő kreatúrájának számított —, mint az ezeket az előnyöket 1615 novemberében/decemberében emlékiratba foglaló magyar katolikus rendek. Az, hogy az ország primásának meghatározó szerepe lesz a magyar királyi trón utódlásában, nemcsak őelőtte, hanem a katolikus rendek előtt is nyilvánvaló volt. Sőt, fordítsuk meg az érvelést, ha ők számoltak ezzel a vonatkozással, sokkal inkább feltételezhetjük ezt magáról a Titkos Tanács professzionális politikus elnökéről. A *status catholicus* az esztergomi érsek gyors kinevezését sürgető emlékiratának negyedik pontja pedig kizárólag ezzel a témával foglalkozott:

„Ha megtörténne (mit a jóságos Isten legkegyelmesebben elhárítson), hogy az emberi lét gyöngesége következtében Felségtek e törékeny élete végére ér, interregnum következik. Ha Felségtek áldott emlékü osztrák [!] császár elődei nyomdokaiba lép, és arra az elhatározásra jut, hogy még életében és ereje teljében gondoskodik utódjáról Magyarországon, nincs aki ne látná, hogy mennyire a közjó, sőt a nemes Ausztriai Ház érdekében áll, hogy... valakit érsekké nevezzenek ki, nehogy előjoga bármiféle számottevő kárt szenvedjen. Ő ugyanis egyrészt elsőként fogalmazza meg véleményét, másrészt a klérust és szinte az összes katolikust könnyen azonos álláspontra tudja hozni. Szentséges Császár, sokféle ebből származó veszélyeket tudnánk elősorolni, ha ekképpen nem gondoskodunk előre, ám inkább Felségtek bölcs ítéletének mérlegelésére hagyjuk, mintsem hogy hosszas szóval tárjuk fel ezeket.”⁴⁹

Az idézet meggyőzően igazolja számunkra az utódlás kérdésének és a primási szék gyors betöltésének a katolikus rendek képviselői előtt is nyilvánvaló összefüggését 1615 novemberében/decemberében. A katolikus rendek azonban — akik tisztában voltak vele, hogy a primási kinevezés kérdésében a döntés nem az ő kezükben van — taktikus távolságtartással nem vesztek el a szövevényes részletekben, csupán tudatták: ők maguk is érzékelik a probléma súlyát. Kilenc pontos felterjesztésükben ez a legkevésbé általános jellegű érvük a primási szék gyors betöltése mellett. Konkrét személyi javaslatot ebben az emlékiratban nem tesznek.

Megtette ezt helyettük azonban a Titkos Tanács elnöke, aki nyilván azt is szem előtt tartotta, hogy az új primás ne csak hasznosan, hanem kifejezetten az

⁴⁸ Klesl rendszerint mind magyar, mind cseh, mind birodalmi viszonylatban csak a fennforgó nehézségeket szokta volt elősorolni. *Hammer Purgstall*, Khlesl's... Leben, III, n. 647 (1616. június 19., V. Pálhoz); illetve n. 652 (július 3.: Gutachten Cardinal Khles's ob da Successionsgeschäft mehr im römischen Reich oder in den Erbländern vornzunehmen sei") és passim.

⁴⁹ ASV Segr. Stato, Principi, vol. 57, fol. 295r–296v.

ő elképzelései és főként ütemezése szerint működjön közre a trónutódlás biztosításában. Aligha tévedünk, ha az imént felvázolt történeti keretében azt feltételezzük, hogy Klesznek elsősorban és szinte kizárólagosan a küszöbön álló legkomolyabb bel- és külpolitikai kihívás: a magyar királyválasztás saját elgondolása szerint történő megvalósításához volt szüksége Pázmányra esztergomi érsekként, illetőleg annak biztosítására, hogy az új uralkodó kormányzata a kitaposott úton haladjon tovább. Pázmány így mint a II. Mátyás és II. Ferdinánd (1619–1637) közötti utódlás kulcsfigurája, illetve a magyarországi bel-, illetve egyházpolitikai folyamatosság letéteményese jelenik meg előttünk. Esztergomi érseki kinevezésének tényleges okát ebben a mozzanatban ragadhatjuk meg a Habsburg-udvar, személy szerint pedig Melchior Klesl, a Titkos Tanács akkor még mindenható elnöke részéről.

Klesl egyetlen egy másik magyar főpapban, egyháziban sem láthatott annyira garanciát az utódlás mindent felülíró kérdésének saját tervei szerint lezajló megvalósításában, mint abban a Pázmányban, akinek már 1608-as „politikai pályakezdése” épp egy királyválasztó országgyűlésre esett. Akkor és ott nagy feltűnést keltve jezsuitaként a vallásszabadság mátyási értelmezésére rimelő, megengedő teológusi szakvéleményt adott.⁵⁰ Ő vette rá az elkövetkező időszakban Forgách primást a mátyási politika elfogadására, ami végül annak ellenére is sikerült, hogy a primás viszonya az uralkodóval és főminiszterével enyhén szólva hűvösnek volt mondható. A főminiszter szemében — országgyűlési szereplése, valláspolitikai elvei, a primási udvarban eltöltött majd egy évtized alatt szerzett tapasztalatain, kivételes szónoki, írói képességein, lelkipásztori népszerűségén túlmenően — Pázmány mellett szóló további érv lehetett, nem is csekély mértékben, hogy személyes ismeretsége, még a gráci évekből táplálkozó, élete végéig töretlen jó kapcsolata Ferdinánd főherceggel⁵¹ a későbbiekben esetlegesen ellensúlyozhatta Bécs püspökének személyes rossz viszonyát vele és Miksa főherceggel, amelyet a főminiszter 1616. áprilisi bíboroskreációja heves precedencia-vitákkal súlyosbított.⁵²

Klesl Pázmány érseki kinevezésével és a magyar rendi hierarchia egyik csúcsára helyezését gyakorlatilag biztosra ment. Konfesszionális reálpolitikája folytatását így, és csak így vehette biztosra az egyik legfontosabb Habsburg-országban. Ez a szempont magyarázza kellőképpen és elégségesen a császári diplomácia Forgách halála után intenzívvé váló római lépéseit a magyar jezsuita érdekében, hogy a jogi problémák ellenére az érseki székre lehessen ültetni, illetve Klesznek az ügy részleteiben mutatott kiemelt figyelmét. És ami a legfontosabb: a császári főminiszter a magyar rendiség új vezetőjét mindezek után méltán tarthatta saját kreatúrájának és lekötöztetett, megbízható kliensé-

⁵⁰ Ennek kurrens elemzése a kapcsolódó irodalom ismertetésével: *Bitskey István*, Pázmány Péter memoranduma a vallásszabadságról, *Keresztény Szó* (Kolozsvár) 2009/2, 1–4; illetve egy átdolgozott változat a szakvélemény szövegének közzétételével: *Der ungarische Jesuit Péter Pázmány über die Religionsfreiheit der Calvinisten und der Lutheraner, Calvin und Reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen*. Helvetisches Bekenntnis, Ethnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918 (hg. v. Márta Fata–Anton Schindling), Münster 2012, 453–472.

⁵¹ Erre lásd *Kastner Jenő*, Pázmány Péter gráci évei, *Katolikus Szemle* 1935, 1–2. sz., klny., 7–8.

⁵² *Koller*, Papst, Kaiser und Reich am Vorabend des Dreißigjährigen Krieges, 112–118.

nek (utóbbinak már Forgách halála után, pontosabban 1615. decembertől, Prágába hívatásától),⁵³ Pázmány pedig szentelő püspökét elsődleges patrónusának, amennyiben viszonyukat a kora újkori *patronage*-rendszer⁵⁴ koordinátáin akarjuk megjeleníteni.

A történések rekonstrukciója e megközelítésben plasztikusan elhelyezhető a „mikropolitikai” elemzések körében. Hiszen nyilvánvalóan kora újkori típusjelenségről van szó: egy jelentős, ám időben határolt hatalomkoncentrációval rendelkező politikai tényező — szintén tipizálhatóan egy bíboros főminiszter⁵⁵ — által irányított belső hatalmi rendszer, klientúra-, hálózat- és karrierépítés és az európai politika formálásának, formálódásának belső, háttérmechanizmusainak személyi, sőt rendszerszerűen organikus összefonódását („*Verflechtung*”) fejthetjük fel egy egyedi és magyar szempontból messze ható ügynökben.⁵⁶ Ezen sajátos, a kül- és bel-, a mikro- és makropolitikát lényegében még el nem különítő kora újkori patrónus-kliens szisztéma léte és nagyfokú mobilitást lehetővé tévő működési sajátosságai teszik érthetővé számunkra Pázmány karrierjének „meseszerű” fordulatát. A partvonalra szorított, már-már ellehetetlenített jezsuitából egyházfejedelem és nagybirtokos közjogi méltóság lett. Európai viszonylatban gyakorinak nem gyakori, ám — talán egyedül gyorsaságát leszámítva — nem elképzelhetetlen fordulat a korszakban.⁵⁷ Sokkalta rendhagyóbb a teljesítmény, amit Pázmány érsekként nyújtani tudott.

⁵³ Már 1616. elején bizonyítani lehet, hogy Klesl legbelsőbb köréhez tartozik, egyelőre csak a magyar belpolitika viszonylatában. Lásd a Pázmány kezével írt Klesl-levélfogalmazványokat a nádorhoz és az országbíróhoz (1616. január 27. és február 3.) *Hanuy Ferenc* (kiad.), Pázmány Péter... összegyűjtött levelei I–II, Budapest, 1910–1911, I, Függelék, n. 13. 14.

⁵⁴ Vö. további irodalommal *Tusor Péter*, A barokk pápaság (1600–1700), Budapest, 2004, 80skk és 117skk.

⁵⁵ Vö. újabban *Hillard von Thiessen*, Außenpolitik im Zeichen personaler Herrschaft. Die römisch-spanischen Beziehungen in mikropolitischen Perspektive, Römische Mikropolitik unter Papst Paul V. (Hg. v. W. Reinhard, idézve a következő jegyzetben), 21–178, 39–42skk; továbbá *Jean Bérenger*, Pour une enquête européenne: Le problème du ministériat au XVIIe siècle, *Annales* 29 (1974) 166–192; *John H. Elliot-Lawrence W.B. Brockliss* (eds), *The World of the Favourite*, London 1999, különösen 13–25 (I.A.A. Thompson); *Michael Kaiser-Andreas Pecar* (Hgg.), *Der zweite Mann im Staat. Oberste Amtsträger und Favoriten im Umkreis der Reichsfürsten im 17. und 18. Jahrhundert* (Zeitschrift für Historische Forschung. Beihefte), Berlin 2003; illetve *Tusor*, A barokk pápaság, 118skk és 169skk.

⁵⁶ Vö. minderre számos részpéldával: *Wolfgang Reinhard* (Hg.), *Römische Mikropolitik unter Papst Paul V. Borghese (1605–1621) zwischen Spanien, Neapel, Mailand und Genua* (BDHIR 107), Tübingen 2004, passim (különösen *Thiessen*, Außenpolitik im Zeichen personaler Herrschaft, 42skk); összefoglalóan pedig szintén *W. Reinhard*, Makropolitik und Mikropolitik in den Außenbeziehungen Roms unter Papst Paul V. Borghese 1605–1621, *Die Außenbeziehungen der römischen Kurie unter Paul V.*, 67–82. Régebről: *Freunde und Kreaturen. „Verflechtung” als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen. Die römische Oligarchie um 1600, Ausgewählte Abhandlungen* (Historische Forschungen 60), Berlin 1997, 289–310.

⁵⁷ Pázmány születésekor olyan pápa ült V. Pius személyében Szent Péter trónján, aki a piemonti szegény sorsú Bosco család leszármazottja, domonkos koldulórendi szerzetes volt. Kolozvári éve alatt V. Sixtus személyében Itáliába menekült dalmáciai pázsztorok ivadéka lett az Egyház feje. Tágabb időperspektívában vizsgálva a felfelé irányuló társadalmi kanalitás és csúcsmodelljét a kora újkorban megállapíthatjuk még, hogy az 1540–1770 között uralkodott további 27 pápa közül mindössze 6 volt arisztokrata, 7 nemes származású, 14-en városi polgárcsaládból származtak. További irodalommal lásd *Tusor*, A barokk pápaság, 22–23 és 267–268.

Hogy Pázmány preferálásának *ratio ultimája* Klesl esetében a magyarországi Habsburg-szukcesszió saját ütemezés szerinti megvalósítása lehetett, több forrás is alátámasztja. Ezekből nyilvánvaló, hogy Pázmány részese volt az utódlás körüli udvari harcoknak. Például patrónusa vélhetően a mind elégedetlenebb főhercegek megtévesztésére 1616. augusztus végén őt küldi Franz Dietrichstein bíborshoz, hogy közölje, lemond javára a hatalom gyakorlásáról. Ezt persze senki sem hitte el neki. 1616. október 24-én Klesl — mondván, senki másban nem bízhat — az 1616. szeptember 28-án a már érsekké kinevezett⁵⁸ Pázmánnyal íratja meg azt a levelét, amelyben közli a pápai Államtitkársággal: az uralkodó Bécsbe szándékozik menni az utódlás rendezésének elviselhetetlen halogatása miatt már-már lázadó Miksa főherceg megrendszabályozására. Az Ausztriát kormányzó és a bécsi Udvari Kamarát ellenőrző Miksa főherceg 1616 novemberében nem is volt hajlandó átadatni Pázmánynak a primási birtokokat, csak azután, hogy személyesen magához rendelte Bécsbe, aminek az új érsek tüstént eleget is tett.⁵⁹

VII.

Az érseki szék betöltésében kompetens másik tényező, vagyis a pápai udvar alapvetően patrónusán keresztül viszonyult Pázmányhoz. A császári főminiszter kiválasztottját látta benne, akinek tevőleges közreműködése révén végre-valahára konkrét és biztató lépés történik az utódlás kényes és veszélyes kérdésében. Mely kérdés az 1610-es évek derekán mindinkább a pápai külpolitika érdeklődésének homlokterébe került.

Rómában kifejezetten károsnak tartották Melchior Klesl halogató, kivárára játszó taktikáját. A kurrens nemzetközi kutatás tézise szerint egyenesen benne látták a Kúria — több elemében csupán teoretikus szinten megfogalmazott — birodalombeli konfesszionális céljai elérésének legfőbb akadályát.⁶⁰ A bécsi püspökkel szemben alkalmazott római eljárás ugyanakkor cseppet sem volt konfrontatív. Sőt befolyásolására, megnyerésére 1616 végéig, 1617 elejéig minden alkalmat megragadtak, a kisebb ügyek tömkelegén át egészen bíborosi kinevezéséig bezárólag,⁶¹ melynek 1615. őszi háttértárgyalásai, majd 1616. ápri-

⁵⁸ Magyar Nemzeti Levéltár-Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri Regii (A 57), vol. 6, fol. 779–780; *Fraknoi*, Pázmány... és kora, I, 621; Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből (Adattár... 5), s.a.r. *Jankovics József*, Budapest–Szeged, 1981, n. 153.

⁵⁹ „Il signor cardinale Cleselio mandò la settimana passata il padre Pasman al signor cardinale Dietrichstain facendoli sapere, che egli pensava di ritirare dai negozi et dal servizio di sua maestà Cesarea, et intendeva d'introdurre esso Dietrichstain, ma non si crede. Massimiliano et Ferdinando intendo, che fin'alla venuta del conte d'Ognate vogliono dissimulare con il cardinale Cleselio, ma che se dopo haver la cessione di Spagna non vedranno risoluzione in questo negozio della succesione, se li vogliono mostrare aperti inimici...”. Alessandro Vasoli internuncius Scipione Borgheséhez, Prága, 1616. augusztus 29. Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol. 183r; BAV Bonc., vol. E 16, fol. 36r–37v (Függelék, 2. sz.); *Hanuy*, Pázmány... levelei, I, n. 42. 44. 47. 48.

⁶⁰ *Koller*, Papst, Kaiser und Reich Reich am Vorabend des Dreißigjährigen Kriges, 109.

⁶¹ ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 162, fol. 20r. 21rv. 77r; uo., vol. 367, fol. 2rv; Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Handschriftensammlung, Ms. W 290, vol. 13, fol. 369rv; lásd még uo. fol. 341rv. 183rv; vol. 10, fol. 46rv; Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 383rv; Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 111r. 116r. 125r; uo., vol. 159, fol. 77r; Segr.

lis 11-ei publikálása⁶² szinte kísértetiesen egybeesik a Pázmány érseki kinevezését lehetővé tevő diszpenzációs brève előkészítésének és kiadásának időszakával.

A pápai diplomácia e hozzáállás keretében sürgette folyamatosan — sőt gyakorlatilag minden egyéb ügyet ennek rendelt alá⁶³ — az utódlás kérdésének rendezését is, méghozzá természetesen Ferdinánd javára. A még mindig nyomasztó európai spanyol hegemonia gyarapodását VIII. Kelemenhez (1592–1605) és majd VIII. Orbánhoz (1623–1644) hasonlóan az egyébként spanyolbarátnak számító⁶⁴ V. Pál (1605–1621) sem látta szívesen. Az osztrák főherceg stájerországi uralkodását ugyanakkor konfesszionális szempontból ideálisnak tartotta. Ferdinánd uralkodói hatalma a jezsuiták és a gráci nunciatúra segítségével, továbbá jogi eszközök alkalmazásával, mint már előkerült, 1596-tól röpké két évtized alatt katolikus többségűvé tette korábban szinte teljesen evangélikus országát.⁶⁵

A Habsburg-öröklés kérdése régóta a Habsburg–pápai tárgyalások középontjában állott. Lodovico Ridolfi római császári ügyvivő már 1614. szeptember 20-ai jelentésében beszámolt arról, hogy a pápa mennyire sürgeti megoldását, és hogy V. Pál szerint az örökös tartományok esetében a spanyolok nem támasztanak nehézséget, amennyiben azok Ferdinándra szállanak. Esetleges lázongás esetén pedig mozgósíthatók lennének az Észak-Itáliában állomásozó spanyol csapatok.⁶⁶ 1614. december 4-én pedig arról ír, hogy a pápa üdvözölte Klesl elképzeléseit a magyar és a cseh utódlás megoldására a fennálló viszonyok között, aminek köszönhetően a császári trónt biztosító római királyválasztásra is sor kerülhetne az első birodalmi gyűlésen.⁶⁷ Ridolfi 1615. január 17-ei jelentésében részletezi, hogy egész pontosan mik is lehettek ezek az elképzelések, és élhetünk a gyanúval, hogy az előző napokban a császári ügyvivővel egyeztető — renden belüli problémái miatt és Forgách bíboros képviselőjében épp Rómában

Stato, Vescovi, vol. 190, fol. 346r; Segr. Stato, Nunz. Port., passim. Vö. *Hammer Purgstall*, Khlesl's... Leben, III, n. 534 is.

⁶² ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 518rv. Vö. *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi IV*, ed. *Patritius Gauchat*, Monasterii 1935, 13. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 61v–62r. Uo., vol. 944, fol. 56v–57v; Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 76r [vö. fol. 31r is]; *Armarium XLV*, vol. 15, fol. 140rv. Vö. *Kerschbaumer*, Kardinal Klesl, 218ssk is. A koronabíborosi kinevezésekre újabban *von Thiessen*, *Außenpolitik im Zeichen personaler Herrschaft*, 63–73.

⁶³ Vö. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 112rv; uo., fol. 155r–157r. Lásd még különösen uo., serie II, vol. 159, passim és Segr. Stato, Nunz. Port., vol. 151, passim.

⁶⁴ Vö. *Guido Metzler*, *Die doppelte Peripherie. Neapel als römische Kolonie und als spanische Provinz, Römische Mikropolitik unter Papst Paul V.*, 179–334.

⁶⁵ Ferdinánd grazi uralkodására hosszabban-rövidebben szinte valamennyi, a harmincéves háborúval, illetve előzményeivel foglalkozó, idézett és idézendő nemzetközi szakirodalom kitér. A főherceg karakteres jellemezése: *Ferdinándy Mihály*, *Pázmány az államférfi*. Születésének négyszázados évfordulójára, *Katolikus Szemle* 22 (1970) 201–217 és 315–328 (klny. 1–32), 9–12.

⁶⁶ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 30v–31r; ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 371, fol. 106rvskk; uo., vol. 162, fol. 5r–6r. 11r. 13r. 39r. 47r. 48r. 57r („Sabbato si cominciò il trattato della successione di Bohemia et di Ungheria”, 1614. szeptember 25.). 77r és passim.

⁶⁷ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 12, fol. 689rv; uo., *Staatsabteilung Rom, Diplomatische Korrespondenz*, Karton 49, fol. 57–92 (Konv. Ridolfi).

tartózkodó — Pázmány is hasonló megoldást vázolt 1615. eleji audienciáján az egyházfő előtt, úgy szóban, mint írásban.

Ridolfi ügyvivő a Szent Palotában 1615 januárjának derekán Klesl utasításának megfelelően a megegyezés szükségességét hangoztatta a birodalmi protestánsokkal, hogy közös erővel lehessen szembeszállni a törökökkel, akiknek a fenyegetése számottevően megnövekedett, miután Bethlen várakat adott át számukra. Kérte a pápa közbenjárását a katolikus fejedelmeknél. Borghese bíboros előtt Ridolfi azt húzta alá, hogy II. Mátyásnak a törökellenes „ökumenikus” összefogás védőernyője alatt megegyezésre kell jutnia a birodalmi protestánsokkal, különben mindent elveszíthet, és még életében meg is lehet, és meg is kell oldani az utódlás kérdését, különben a katolikus vallás óriási károkat szenved. A spanyol követnek ugyanakkor a császári ügyvivő szemrehányásokat tett, amiért uralkodója Savoyában és Flandriában háborúzik drága pénzen, ahelyett, hogy a katolikus vallás és a dinasztia létfontosságú ügyeit támogatná.⁶⁸

E páratlanul érdekes, ám időbeli ütemezést taktikusan nem tartalmazó vízió Bethlen Gábornak a fejedelmi trónra kerülése nyomán megnőtt, és a Várad, Lippa és Jenő átadását⁶⁹ követelő oszmán fenyegetésben vélte megtalálni azt a katalizátort, amelynek köszönhetően mind a birodalmi rendek közötti felekezeti ellentétek áthidalhatóak lennének, mind pedig kellő vallási engedelmények fejében az utódlás kérdése is rendezhető.⁷⁰ A linzi értekezlet (*General-landtag*) kudarca, ahol az osztrák, cseh és magyar rendek összehívott képviselői nem mutattak túlzott lelkesedést egy oszmán–Habsburg konfliktus finanszírozására,⁷¹ majd a Bethlen biztosaival rövidesen, 1615. május 6-án megkötött nagyszombati egyezség, még inkább a zsitvatoroki béke 1615. július 15-ei bécsi megerősítése azonban elejét vette az ez irányú tervezeteknek.⁷²

⁶⁸ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 177r–178v és 199r–200v; ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 367, fol. 4r–6v.

⁶⁹ Biblioteca Angelica (Roma), Ms. 1234, fol. 12rv; ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Karton 49, fol. 88–89. Az Európa-szerte botrányt kavaráó hír ekkor még csak részben bizonyult igaznak, Lippa végül 1616 nyarán került teljesen oszmán kézre.

⁷⁰ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 12, fol. 732–735; uo., fol. 716rv és 717r–718v; uo., Rom, Dipl. Korresp., Karton 49, fol. 55–56. – V. Pál keleti politikája, érdeklődése változásaira: *Jan Paul Niederkorn*, Papst, Kaiser und Reich während der letzten Regierungsjahre Kaiser Rudolfs II (1605–1612), Die Außenbeziehungen der römischen Kurie unter Paul V., 83–100, 84.

⁷¹ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 16r. A törökök elleni háború a Porta gyengesége miatt ekkoriban fényes kilátásokkal kecsegtetett, ugyanakkor erős hadsereget adott volna a császár kezébe, ami félelemmel töltötte el a rendeket. *Angyal*, Az 1615-i bécsi török békének titkos pontjai, 374–375 (idézve a következő jegyzetben); *Ferdinándy*, Pázmány az államférfi, 12; vö. *Press*, „Matthias”, 404–405 is; részletesen: . *Ila Bálint*, Az 1614-i linzi egyetemes gyűlés, A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve IV (szerk. Károlyi Árpád–Angyal Dávid), Budapest, 1934, 231–253, főként 249–253. – *Az ausztriai rendiségre: Winfried Schulze*, Landesdefension und Staatsbildung. Studien zum Kriegswesen des innerösterreichischen Territorialstaates (1564–1619), Graz 1973; *Gerhard Ammerer* (Hg.), Bündnispartner und Konkurrenten der Landesfürsten? Die Stände in der Habsburgermonarchie (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 49), Wien–München 2007.

⁷² Vö. *Angyal Dávid*, Az 1615-i bécsi török békének titkos pontjai, Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére. Születésének ötvenedik évfordulóján, Budapest, 1925, 367–382.

A pápai diplomácia a Pázmánynak 1615 januárjában adott pápai audienciát követően — nyilván nemcsak emiatt, de az ott elhangzottaktól nem is függetlenül — gőzerőre kapcsolt a Habsburg-utódlás rendezése érdekében. Februárban utasították a madridi nunciust, hogy érje el a spanyol udvar teljes és gyors bejegyezését Ferdinánd öröklésébe.⁷³ Rómában tisztában voltak a nehézségekkel is. Például, hogy a királyválasztó országgyűlés összehívását a rendek további vallási engedmények kicsikarására használnák föl,⁷⁴ illetve hogy a császárné terhessége körül felröppenő hírek sem kedveznek a döntés megszületésének.⁷⁵ Mindazonáltal — tisztában lévén személyes érdekmotivációival, tulajdonságaival, a főhercegekhez fűződő viszonyával, s látva szüntelen taktikázását — már ekkor elkezdene kételkedni abban, hogy Klesl tényleg akarja az előzetes rendezést,⁷⁶ akár birodalmi, akár cseh, akár pedig magyar viszonylatban.⁷⁷

Éppen ezért a szentszéki külpolitika 1616. február–április folyamán ráerősített Klesl „megdolgozására”. De Mara nuncius számos jelentésben panaszkodik az osztrák bíborosra, hogy bár szóban Ferdinánd mellett nyilatkozik, szándékai igazából kifürkészhetetlenek („*inperscrutabili*”). 1616. április 25-ei jelentésében arról ír, hogy „jóllehet Klesl készségesen hirdeti, hogy a római király választása Ferdinánd személyére essen, mégsem lehet teljesen megbízni benne. Ezért tegnapelőtt tárgyaltam a spanyol követ úrral, és javasoltam, neki, hogy Kleslnél a számára kedves, és nála hatékonyan működő eszközöket kellenne bevetni...” – melyek formáját és mértékét Balthasar de Zúñiga prágai spanyol követ 50 000 aranyforintban vélte megtalálni.⁷⁸ A bécsi püspököt azonban ebben a kérdésben nem lehetett pénzzel megvesztegetni. Az sem segített, hogy a pápai diplomácia bizalmasan közölte a bíboros belső emberével, a bécsi domonkos priorral, hogy gazdája folytonos „mutációi” kezdik aláásni renoméját.⁷⁹

A távozó De Mara utódának, Vitalio Visconti-Borromeónak 1616 júniusában adott követutasítás továbbra is kiemelt helyen kezelte az utódlás kérdésében Klesl tette készítését, akin az utasítás szavai szerint „az összes ügy eldöntésének illetékessége, vagy még inkább teljhatalma nyugszik” a császári udvarban. A követutasítás vonatkozó, 7. pontjával érdemes szó szerint megismerni:

⁷³ ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 16r és 4r–6v. Vö. a január 31-ei jegyzékeket is (fol. 12r és 13r).

⁷⁴ ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 18r és 124r.

⁷⁵ ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 27r. Vö. fol. 33rv is.

⁷⁶ ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 23r. 25r. 60r. 75r. 91r. 126r. 132r.

⁷⁷ A forrásokban ekkor a császári és cseh utódlás mellett természetesen a magyar is következetesen feltüntetésre kerül. Később olykor csak alkalmanként nevesítik: „Ha dato non poca ammirazione, che il Cleselio si vaglia del nunzio di Spagna per le cose, che vostra signoria scrive, ma com'ella dice, il medesimo nunzio molto ben lo conosce. Manco male è, che si quereli con lui della dilazione, che s'interpone per l'elezione del re de Romani, et che si procrastini la risoluzione nel particolare di Bohemia et d'Ungheria”. Borghese titkosított jegyzéke De Mara nunciushoz, Róma, 1615. április 11. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 26r. Lásd még 1615. december 12. (fol. 87r); 1616. január 16. (fol. 100rv).

⁷⁸ Koller, Papst, Kaiser und Reich Reich am Vorabend des Dreißigjährigen Krieges, 105–106; ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 153r.

⁷⁹ ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 121r.

„Mivel a császár igen előrehaladott és beteges állapotban találtatik, nagy szükség látszik arra, hogy megtörténjen a római király választása, hogy elkerülhető legyen az interregnum... és hogy ne essen a császár választása eretnekre, miként kereszténység szolgálata számára olyannyira fontos Csehország és Magyarország királyválasztása sem... Ennek érdekében szüntelenül fáradozzák uraságod, szüntessen meg minden haladékot és akadályt, hogy az említett választások bekövetkezzenek. Tárgyaljon Klesl bíboros úrral és a spanyol követ úrral és képviselje előttük Szentséges Urunknak ezt a Birodalom, a vallás és az egész kereszténység javát szolgáló és a halogatóásokból származó veszélyeket elhárítani akaró óhaját”⁸⁰.

Kleslnek 1616 nyarára egyre nyíltabban állást kellett foglalnia nemcsak Ferdinánd személyének kiválasztása, hanem az utódlás tényének hivatalos deklarálása mellett is.⁸¹ Rómában 1616 végén,⁸² 1617 elején⁸³ pedig már hétről hétre várták e fejlemény bekövetkeztét.

Noha a Borghese-pápa pontifikátusát a fokozatos Itália-felé fordulás jellemezte, ez nem azt jelentette, hogy Közép-Európa már ekkor teljesen kikerült volna a pápai politika érdeklődési köréből. Magyarországról: történelméről, elhelyezkedéséről, kiterjedéséről, részeiről, jövedelmeiről, hadászati viszonyairól pontos, részletes és friss információi voltak a Kúriának a 16–17. század fordulóján. Még arról is tudtak, hogy „a magyarok nem szimpatizálnak a környező népekkel, legkevésbé a németekkel”⁸⁴. Az ország sorsa, a hazai események az 1610-es évek elején,⁸⁵ illetve derekán sokszor kaptak kiemelt figyelmet a quiri-náli audienciákon, elsődlegesen az erdélyi fejlemények és a török fenyegetés összefüggésében. Lodovico Ridolfi császári ügyvivő 1614. január 15-ei jelentése szerint a pápa örömmel értesült néhány partiumi város, erősség — többek között Huszt, Kővár, Nagybánya — 1613. decemberi megszerzéséről az uralma elfogadtatásával foglalatostkodó Bethlentől.⁸⁶ Három hónappal később a török háború, avagy béke esélyeinek latolgatása volt napirenden a Szent Palotában. A friss és bennfentes értesüléseket a hírneves kapucinus diplomata, Giacinto da Casale szolgáltatta, aki Forgách bíboros levelével tért vissza Rómába.⁸⁷ 1614

⁸⁰ *Silvano Giordano O.C.D.* (a cura di), *Le istruzioni generali di Paolo V ai diplomatici pontifici 1605–1621 [I–III]* (Instructiones Pontificum Romanorum [Istituto Storico Germanico di Roma]), Tübingen 2003, 1025; ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 153r (vö. fol. 181r is); uo., Serie I, vol. 945, fol. 182v–183r.

⁸¹ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 60rv.

⁸² ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 453rv.

⁸³ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 651rv.

⁸⁴ Vö. *Relazione di Germania fatta in tempo dell'imperadore Ridolfo secondo di Austria, nella quale si narrano le cose contenute nella seguente tavola.* ASV Fondo Borghese, serie I, vol. 828, fol. 56r–109v és 80v–83v. A Magyarországra vonatkozó információk mélysége a lombard, toszkán és spanyol értesülésekével vetekszik. Uo., helyenként.

⁸⁵ BAV Barb. Lat., vol. 6918 (De Mara 1612. évi jelentései mellékletekkel); vol. 6919 (1613); 6920 (szintén 1613), különösen fol. 9. 26. 75; valamint ASV Fondo Confalonieri, vol. 22, fol. 53r–68v. Vö. még *Kruppa Tamás*, Erdély és a Szentszék a Báthoryak korában. Okmánytár II (1595–1613) (CVH I/5), Budapest–Róma–Szeged, 2009, ad indicem.

⁸⁶ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 112rv; *Angyal*, Az 1615-i bécsi török békének titkos pontjai, 373–374; *Ila*, Az 1614-i linzi egyetemes gyűlés, 247; ASV Fondo Borghese, Serie III, vol. 127.e, fol. 79rv.

⁸⁷ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 5rv.

nyár derekán Borghese bíboros közvetítésével a Habsburg-diplomácia Erdély török bekebelezésének veszélyét hangoztatta V. Pál előtt, és felhívta a figyelmet arra, hogy az örökös tartományok rendjei az esetleges segítség megajánlását össze fogják kapcsolni bizonyos vallási engedmények követelésével. Közlése, tudjuk, az eredetileg Bécsbe összehívott linzi értekezlet meglehetősen pozitív értelmezése volt, a rendek mindenestül a török háború ellen foglaltak állást, ami egyáltalán nem ütközött a spanyol követ és a főhercegek szándékaival.⁸⁸ 1614. november végén azt jelentette Ridolfi Prágába, hogy a pápa különös aggodalommal hallgatja tőle az erdélyi és török híreket. Nem minden alap nélkül, hiszen — bár II. Mátyás 1614. augusztus 23-ai linzi kiadványában fegyverszünetet hirdetett a Bethlennel folyó tárgyalások idejére⁸⁹ —, a szeptember végén összeülő gyulafehérvári országgyűlésen a háború megindításáról folytak a tárgyalások. Szkender temesvári pasa egyidejűleg táborba szállva követelte Lippa és Jenő átadását, amit egyelőre sikerült elodáznia.⁹⁰ 1615. március derekán V. Pál különösen jónéven vette a törökökkel folyó bécsi béketárgyalások megindulását, és hogy az egyik császári biztos maga Forgách Ferenc esztergomi érsek lett.⁹¹

A pápai diplomáciának végig kiemelt feladata volt a magyarországi, erdélyi események figyelemmel követése.⁹² Az Államtitkárság rendszeresen adott utasításokat, visszajelzéseket e téren.⁹³ A diplomáciai iratforgalomban olykor még a Hódoltságot érintő missziós kérdések is előkerülnek.⁹⁴

1615 őszén, noha a Bethlen megmérgezésére szőtt klesli tervek nem nyerték el sem a nunciust, sem pedig az Államtitkárság tetszését,⁹⁵ a fejedelem megbuktatásának nagyobb szabású, a birodalmi helyzet alakulásától függő és német katonaságot is bevető,⁹⁶ illetve végül csupán a Homonnai Drugeth György diverziójára támaszkodó elképzelése a római Kúria kifejezett helyeslésével találkozott.⁹⁷ Ez az érdekegyezés nyilván nem hátráltatta Pázmánynak közös, pápai-császári akarattal történő politikai pozícióba helyezését. Hiszen ő a fejedelemség területéről származott, és erdélyi „bevetése” korábban jezsuita előjárói eltökélt szándéka volt. Nem meglepő tehát, hogy a pápai udvar részéről nem eleneztek, hanem magától értetődőnek vették küldetését Homonnaihoz.

⁸⁸ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 25rv.

⁸⁹ Klesl ugyanakkor Erdély széleskörű keresztény összefogással történő elfoglalását vizionálta Kornis Zsigmondhoz írt, Linz, 1614. augusztus 24-ei levelében. Archiveror Nationale Romania, Directia Judeteana Cluj, Fond Familial Kornis [Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, Gönczruszkai gróf Kornis család levéltára], n. 654/a, fol. 4–5.

⁹⁰ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 107r.

⁹¹ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 151rv. A tárgyalások előzményire, hátterére: *Angyal*, Az 1615-i bécsi török békének titkos pontjai, 367–382.

⁹² ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 159 és Segr. Stato, Germania, vol. 114K, helyenként (különösen a nagyszombati és bécsi tárgyalásokra, illetve utóbbiak őszi ratifikációjára).

⁹³ ASV Segr. Stato, Nunz. Port., vol. 151, fol. 41 és passim.

⁹⁴ ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 37rv; uo., Nunz. Port., vol. 151, fol. 25v. 29rv. 50v–51r; Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 166rv. Vö. uo., vol. 947, fol. 111v és 132rv is.

⁹⁵ Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol 68r; uo., vol. 367, fol. 11r.

⁹⁶ Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol 88rv.

⁹⁷ Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol 77r.

A Szentszék figyelme Magyarország politikai eseményei iránt 1616-ban is töretlen volt.⁹⁸ A Kúriában nem csináltak titkot abból, hogy milyen nagy elvárásokat fűznek Homonnai Drugeth György erdélyi akciójához.⁹⁹ 1616. március elején az — éppen ekkor Pázmány szomaszkákhoz történő átlépését, rendtársai különféle vádjai alóli tisztázását is kézben tartó — Államtitkárság azon véleményének adott hangot, hogy a prágai udvar Homonnainak nyújtott támogatása igazolható, hiszen Bethlen sem tartotta be a nagyszombati békét, például nem engedett szabad katolikus vallásgyakorlatot.¹⁰⁰ Március 19-én az Államtitkárságot felügyelő Scipione Borghese bíboros nepos nemcsak a Pázmánnyal kapcsolatos felmerült gyanúk kivizsgálásáról ír, hanem aznap Homonnai sikereinek várható következményeiről elmélkedik.¹⁰¹

A töretlen bizakodást¹⁰² a kedvezőtlen hírek hatására¹⁰³ nyár derekán már komoly aggodalom váltotta fel.¹⁰⁴ Nem meglepő hát, ha a magyar gróf kudarca után méltányolták a felső-magyarországi rendek lecsendesítését, ami érseki kinevezése előtti politikai „próba”-feladatként Pázmány nevéhez fűződött.¹⁰⁵ De még a következő év tavaszán is a kedvező észak-itáliai fejleményekkel együtt értékelte V. Pál Bethlen megegyezési hajlandóságát II. Mátyással.¹⁰⁶ Az új nuncius, Visconti-Borromeo (majd váratlan halála után Alessandro Vasoli internuncius is) 1616 végén, 1617 elején folyamatosan élénk érdeklődést tanúsított a magyar viszonyok, a nádor és Bethlen irányában,¹⁰⁷ kiváltképpen az újabb nagyszombati tárgyalások, illetve Thurzó nádor halála kapcsán.¹⁰⁸ Az érdeklődés aktív voltának egyik szembetűnő jele, hogy az új esztergomi érsekkel a jelek szerint folyamatos levelezésben álló¹⁰⁹ nuncius, illetve maga a pápai Államtitkárság is határozottan állást foglalt amellett: az ország helytartója Pázmány legyen, akár egy olyan tanács élén is, amelyben protestánsok is részt vesznek.¹¹⁰

Nyilvánvalónak vehetjük: a pápaság a térség politikai fejleményei iránt ekkor még csekélynek aligha mondható, állandó figyelmet szentelt, és számára II. Mátyás utódlása, benne a magyar királyválasztás gyors és biztos megoldása olyan posztulátum volt 1615–1616 során, amely szinte teljesen felülírt minden egyéb szempontot. V. Pál elsődlegesen emiatt teljesíthette Klesl jószerével min-

⁹⁸ BAV Barb. Lat., vol. 6921, n. 17. 29. 39 és passim; Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 17v és 183rv passim.

⁹⁹ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 66r–67v. Vö. *Fraknói*, Pázmány... és kora, I, 620–621; *Angyal*, Az 1615-i bécsi török békének titkos pontjai, 371 és 375.

¹⁰⁰ ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 36rv.

¹⁰¹ ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 48r.

¹⁰² ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 74v–75r.

¹⁰³ Vö. uo., fol. 102v–103r és 109v–110r.

¹⁰⁴ ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 131r.

¹⁰⁵ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 79rv.

¹⁰⁶ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 571rv.

¹⁰⁷ BAV Barb. Lat., vol. 6922, passim.

¹⁰⁸ ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 947, fol. 9rv. 65r. 100v–101r (vö. fol. 116r és 140r is); BAV Barb. Lat., 6928 fol. 70rv. 191r. 272r és passim; ASV Fondo Borghese, Serie III, vol. 70a, fol. 95rv.

¹⁰⁹ BAV Barb. Lat., vol. 6923, n. 36.

¹¹⁰ BAV Barb. Lat., vol. 6923, n. 9 és 29; ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 947, fol. 12v–13r (és fol. 13v–14r); BAV Barb. Lat., vol. 6923, n. 43.

den, Pázmánnyal kapcsolatos kívánságát, hogy a Jézus Társaságon belüli és kívüli problémák, jogi nehézségek ellenére¹¹¹ habilitalja őt az érseki méltóság viselésére. A magyar jezsuita személyében jószerével az egyedüli konkrét fogódzót láthatták a Kúriában e hónapok során, ami közelebb visz a Habsburg-utódlás problémájának megoldásához.

VIII.

Pázmány másodlagos kötődését tekintve egyúttal a Borghese-pápa „kreatúra”-jának számított. Nem csupán arról volt szó, hogy a Habsburg-szentszéki érdekazonosság, kiváló diplomáciai viszony, a császári főminisztert minden kisebb-nagyobb ügyben megnyerni és politikájában befolyásolni akaró pápa a Pázmánynak adott — méltán különlegesnek mondható — kedvezményeket pusztán Klesl többszöri és sürgető fellépése nyomán engedélyezte volna. A Franz Dietrichstien bíboros római ügyvivője, Jacomo Olivieri által 1616. november eleji személyes kihallgatásáról írt jelentésében megörökített pápai szavak, miszerint *‘certo anco amiamo il padre Pasman’*, azaz „bizony szeretjük páter Pázmányt is”, nem az általános szeretetparancs jegyében fogantak,¹¹² hanem egy korabeli speciális terminusnak tekinthető, miszerint az új érsek a pápai klientúrához is sorolható. Egyszerűbben — és nem a kora újkor ceremoniálisan cizellált társadalmi rendszerének megértéséhez, megvilágításához szükséges fogalmat használva — úgy fogalmazhatnánk, Pázmány bizonyos szempontból teljesen és feltétlenül bírta az egyházfő bizalmát. Ne feledjük, érsekségének ideája párhuzamosan a pápai nunciussal is felvetődött, maga Klesl pedig a Pázmány mielőbbi kinevezésére irányuló, az 1616. április 21-ei bréve — amely végleg lehetővé tette számára, hogy a világi és egyházi problémák, jezsuitasága ellenére egy szomaszka rendi kitérővel főpapi méltóságot fogadhasson el Magyarországon¹¹³ — kiállítását utáni kúriai sürgetéseket felhasználva nem kis túlzással egyenesen arról írt és közölte az ideiglenes császári ügyvivővel audienciáján: az érseki kinevezésre V. Pál kedvéért került sor.¹¹⁴

Ennek a pápai bizalomnak az alapját — Placido de Mara nuncius kedvező jelentései¹¹⁵ sorozata mellett, sőt inkább előtt — semmi másban nem találhat-

¹¹¹ Ezeket e tanulmányban külön nem részletezem. Lásd a már idézett, vonatkozó irodalmat: *Lukács-Szabó*, *Autour de la nomination de Pázmány*, i.m.; *Lukács*, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, i.m.; *Sávai*, *Pázmány és a szomaszkok*, 123–141; *Tusor*, *Pázmány, a jezsuita érsek*, 158–163; *A jezsuita Pázmány szomaszka szerzetessége. Miért?*, 177–186; *Ki lehetett Pázmány jezsuita feljelentője?*, 441–448.

¹¹² Róma, 1616. november 12. Moravský Zemský Archiv (MZA), Rodiný Archiv Dietrichštejnů, Korrespondence Kardinála Františka Dietrichštejna, kart. 438, fol. 170r–171v.

¹¹³ Vö. *Lukács-Szabó*, *Autour de la nomination de Pázmány*, i.m.; *Lukács*, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, i. m.; *Sávai*, *Pázmány és a szomaszkok*, 123–141; *Tusor*, *Pázmány, a jezsuita érsek*, 158–163; *A jezsuita Pázmány szomaszka szerzetessége. Miért?*, 177–186; *Ki lehetett Pázmány jezsuita feljelentője?*, 441–448.

¹¹⁴ Niccolò Ridolfi 1616. október 22-ei jelentése. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 490rv.

¹¹⁵ ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 365v és 376r–377v; Segr. Stato, Nunz. Port., vol. 151, 146v–147r; Biblioteca Angelica, Ms. 1231, fol. 295v–296r; Ms. 1234, fol. 143v [vö. ASV, Segr. Stato, Nunz. Port. 151, 146v és 148v]; Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol 69r és vol. 367, fol.

jük meg, mint abban a személyes benyomásban, amit a magyar jezsuita az egyházfőre a — fentebb már előkerült — 1615. január 5-ei magánkihallgatásán tett a quirináli Apostoli Palotában. Itt Pázmány nemcsak a nagyszombati kollégium alapításáról, Magyarország vallási és valláspolitikai viszonyairól szólt a pápának.¹¹⁶ Az Államtitkárság 1615. január 10-ei jegyzéke arról tudósít bennünket, hogy kezdeményező módon Pázmány maga hozta elő: a Szentszékek különös figyelmet kellene fordítania a magyar és a cseh trón, valamint a császári méltóság öröklésének biztosítására.¹¹⁷ Az általa elmondottakat részletesen annak ellenére sem ismerjük, hogy V. Pál kérésére január 11-én írásban is benyújtotta helyzetelemzését. Abban azonban biztosak lehetünk, hogy Ferdinánd mellett érvelt,¹¹⁸ és hogy a továbbiakban Pázmányra úgy tekintettek a Kúriában, mint akire a szentszéki diplomácia számíthat „az egész kereszténység legfontosabb ügyének” kedvező végkimenetelében.¹¹⁹ Akár Kleslre gyakorolt befolyásán keresztül, akár az ország primásaként közvetlenül is, aki a magyar korona biztosításának kulcsszereplője volt az országgyűlés keretében lezajló rendi választás menetében.

Egyelőre nem tudjuk, hogy Pázmány egészen pontosan miket mondott és miket írt le V. Pálnak 1615 januárjában, de biztosra vehetjük, Rómában ennek nyomán idővel azt is szem előtt tarthatták, hogy Pázmány primásként biztosítékkal szolgálhat Klesl mellett Ferdinánd érdekében.

Ferdinánd főherceg mielőbbi magyar királlyá választásának kúriai preferenciája nemcsak a Pázmánynak 1616-ban tavaszán adott átlépési kedvezményeket, a sokrétű támadások, rágalmak ellenében is töretlen bizalmat magyarázzák meg, teszik érthetővé számunkra, hanem a pápai megerősítés páratlanul gyors voltát (már 1616. november 28-án, illetve december 19-én bekövetkezett),¹²⁰ és ide kapcsolódóan V. Pál szóbeli felmentését is az újabb szerzetesi fogadalom elmaradása alól. Ezt Pázmánynak új rendjében, a szomaszkáknál kellett volna tennie, hiszen távozása a Jézus Társaságból csak ezzel lett volna tel-

80r; *Lukács*, Jezsuita maradt-e Pázmány, 206 és Dok., n. 3–4; *Fraknói*, Pázmány... és kora, I, 176–180–184; *Uő.*, Pázmány Péter, 73–75; Magyarország... összeköttetései a Szentszékekkel, III, 288.

¹¹⁶ BAV Bonc., vol. E 15, fol. 27r–28v; ASV Arm. XLV, vol. 10, fol. 87v–88v; ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 146r–147v (Függelék, 1. sz.).

¹¹⁷ „Nella dieta d’Ungheria, che secondo vostra signoria scrive, si farà in Possonio dopo quella d’Austria, non si dubita, ch’ ella havrà pensiero d’aiutar in quanto può le cose della religione, ma vuole nondimeno sua santità, che se le ricordi anco in suo nome, come quella, che preme grandemente in questo negozio. Quel padre Pasman Giesuita mandato qua dal signor cardinale di Strigonia è stato espedito nelle cose, che ha dimandate conforme al suo desiderio. Et havendo ricordato qui, che sia bene d’attendere alla successione di regni di Bohemia et d’Ungheria, et all’elezione del re de Romani, gli ha risposto sua santità, che ci s’è pensato da un pezzo in quà, et hora ci si pensa più, che mai, et così piacesse a Dio, che ci s’applicasse l’animo anco costì.” Scipione Borghese bíboros nepos jegyzéke Placido de Mara prágai apostoli nunciushoz. ASV Segr. Stato, Nunz. Port., vol. 151, fol. 3v–4r. Vö. *Fraknói*, Pázmány... és kora, I, 618 *Zsilinszky Mihály*, A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai I–IV (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság Kiadványai), Budapest, 1881–1897, II, 112; illetve *Fraknói*, Magyarország... összeköttetései a Szentszékekkel, III, 286–287–290 is.

¹¹⁸ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 177r–178v. 199r–200v. Ferdinánd és Pázmány kapcsolatára *Fraknói*, Pázmány... és kora, I, 302–304.

¹¹⁹ Vö. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 367, fol. 4rv.

¹²⁰ Vö. HC IV, ‘Strigonien.’

jes.¹²¹ Amint Olivieri ágens 1616. október 22-én Franz Dietrichsteinnek — aki Magyarország és az örökös tartományok bíboros protektoraként illetékes volt az ügyben — írt jelentéséből tudjuk, Porfirio Feliciani államtitkár a pápai kinevezési konszisztoriális eljárás alapjául szolgáló kánoni kivizsgálási jegyzőkönyv átadásakor maga sürgette nála — nemhogy szokatlan, hanem már-már elképesztő módon — a gyors ügyintézését, mondván, hogy azt a „császári Felség a lehető legnagyobb nyomatékkal kéri, tekintettel a magyar országgyűlésre, azért, hogy Pázmány is részt vehessen rajta, hiszen övé első szavazat” – hangoztak szavai.¹²² A vélhetően diplomáciai szálon (II. Mátyás vonatkozó leveleiben nincs szó róla) tudatott országgyűlést pedig a bécsi bíboros megnyilatkozása alapján Rómában joggal vélelmezték a várva várt királyválasztó diétának.¹²³

IX.

Pázmány harmadik, ugyanakkor legfontosabb, nem választott és nem is elnyert, hanem természetes klientúrája, amit alattvalói lojalitásnak nevezhetünk, mindenekelőtt ahhoz a dinasztiahoz kötötte, amelyet egész élete folyamán országa és vallása fő védelmezőjének, garanciájának tartott. Ezt a lojalitást mélyítették, perszonalizálták a hosszú gráci évek a trónöröklésre legesélyesebb Ferdinánd főherceg irányában.¹²⁴ A leendő II. Ferdinánd az érseki kinevezéskor írt gratulációjában oda nem illő módon hangoztatta elkötelezettségét a Jézus Társaság irányában, ami talán egyfajta subsztilis figyelmeztetés is lehetett az új primás számára: a renden belüli hányattatásai ellenére sem feledheti kötődését a Társaság és az azt patronáló dinasztia irányában.¹²⁵

A források töredékessége miatt rekonstruálhatatlan, hogy Pázmány érseksége első másfél évében hogyan kezelte nap mint nap azt a bonyolult viszony- és feltételrendszert, melynek mentén kinevezése végbement. A „főhercegek (és a Társaság) vs. Klesl” mind élesebbé váló — és folyamatos pápai mediációtól kísért — politikai harc a spanyol diplomácia támogatásával az előbbi fél javára kezdett eldőlni. Miksa és Ferdinánd 1617 márciusában megegyezett az e célból küldött rendkívüli spanyol követtel. Oñate grófja a róla elnevezett — mind Klesl, mind mások előtt hosszú évekig titokban maradt — szerződésben (*Pactum de Successione Regnorum Hungariae et Bohemiae*) elszázi és észak-itáliai kompenzációkért lemondott Ferdinánd javára a spanyol ág trónigényéről. A bíboros főminiszter ezután egyre inkább elveszítette az irányítást az események felett. Ferdinánd júniusban cseh király lett, és ősszel megkezdődtek a magyar királyválasztás előkészületei.

A halogatáson szinte már mániákusan ügyködő Klesl egyetlen egy érveléssel tudta és kívánta hitelesíteni politizálását Ferdinánd előtt. 1618. február 2-án a

¹²¹ *Tusor*, Pázmány, a jezsuita érsek, i.m.

¹²² MZA Rod. Arch. Dietrich., Korresp Frant. Dietrich., kart. 438, s.f.

¹²³ Vö. ÖStA HHStA Turcica, Alter Bestand [Türkei I.], Karton 105, Konv. 2–3 [1616 XI–XII], passim; BAV Barb. Lat., vol. 6921, n. 65.

¹²⁴ *Kastner*, Pázmány Péter gráci évei, i.h.

¹²⁵ Szövege: Fraknói Vilmos (kiad.), Pázmány Péter levelezése (*Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria* 19), Budapest, 1873; magyar fordításban idézi: *Fraknói, Pázmány... és kora*, I, 239–240; Pázmány Péter, 83–84.

szokásos terjengős stílusában, ám egyértelműen közölte vele: nem törődve a támadásokkal, Pázmányt éppen a magyarországi Habsburg-utódlás biztosítása, jelesül az ő trónra lépése végett nevezte ki korábban érsekké, akinek jó szolgálatai most messzemenően igazolják ezt a döntést! Noha a bíboros rendszerint bátran élt a politikai disszimuláció eszközeivel, e közlését korábbi megfigyeléseink összefüggésében teljesen hitelesnek fogadhatjuk el.¹²⁶ A színlelés itt abban jelentkezik, hogy két nappal később ugyanakkor szemlátomást türelmémet vesztve ingerülten utasította a prímást: megkérdezése nélkül a továbbiakban ne merészeljen lépéseket tenni a királyválasztó diéta érdekében.¹²⁷

Nehéz eldönteni, hogy mit tekintünk inkább zseniálisnak Pázmány részéről? Azt, ahogy a protestáns többségű országgyűléssel — a hozzá 1618. február 1-jén, most már tudjuk, milyen előzmények után intézett buzdító pápai breve szellemében¹²⁸ — el tudta érni, fogadtatni a katolikus gráci főherceg megválasztását, akit július 1-jén Pozsonyban meg is koronázott.¹²⁹ Vagy inkább azt, hogy a

¹²⁶ „Was für guette officia der Herr Erzbischof von Grann praestiert, werde E. Königl. Wrd. hiebei sehen, nebens befunden, Quod Deus solus ex malis Causis bonos effectus producere possit, Welches Inen Anfangs die Jesuitter so wenig imaginiern können, als dise, welche unsern process, so wie mit Kaißer Rudolpho auf diser Kaisl. Maiest. seitten geführt, aller vernunft nach thun können. Und ob man wol dergleichen sachen, welche gemainem lauff repugniern, nit mueß gemein und daraus einen gebrauch machen, Weil es gefehrlich, und müßlich, so concurrirt doch Gott vilmaln in desperatis terminis. Damit man Ime dergleichen Werkh allein zueschreiben soll, mirabilis est enim Deus in operibus suis. Daher Clemens Octavus Henricum Galliae regem zue der Zeitt absolviert, da vil heilig und gelehrte Leuth das widerspüll gehalten, In welche Fueßtapfen dise Pöpstl. Heil. anfangs mit denen Venedigern auch getretten. Desto weniger haben sich E. könipl. Würden zu verwundern, wan Ich zue Zeitten etwas apprenedier, und derselben suggerier, so wieder gemaine Ausehen und vermainen eusserlich einen schein haben möchten. Bin gewiss an des P. Pasmani promotion vom Herzen ungeru kommen, mich aber hat Gott inwendig trieben, dass ich wider meinen Willen hab solches thun müssen und nicht anders hab thun können, sondern dafür gehalten. Weil mich Gott in das Ambt gesetzt, werde er mich auch darinnen in semitam rectam dirigieren, und meine Actiones als das Unwürdigste Instrument seiner Almechtigkeit prosperieren wöllen, Welches bißhero mer als Ich würdig dem Löblichen Haus Oesterreich, so alles würdig zum besten geschehen ist. So Ich nur hac occasione, weil Ich gar will destwegen austehn müessen, E. K. Würden. pro generali Doctrina et observantia als nunmehr ein Erlebter und Alter zueschreiben und dieselb Gottes bewahrung bevelhen wöllen. Kiadva: *Hammer Purgstall*, Khlesl's... Leben, IV, n. 823. Vö., uo. n. 824 is.

¹²⁷ Klesl Pázmányhoz írt, 1618. február 4-ei levele utóljára közölve: *Fraknoi*, Pázmány levelezése, n. 122. Vö. még *Hanuy*, Pázmány... levelei, I, n. 88; *Fraknoi*, Pázmány... és kora, I, 181, különösen I. j.; 312–313 (főként 4. és I. j.), valamint 320–322.

¹²⁸ Kiadva: *Fraknoi*, Pázmány... levelezése, n. 120. A breve fogalmazványa Scipione Cobelluzzi bíboros brévetitkár s.k. aláírásával: ASV Epistulae ad Principes, vol. 34, fol. 71r.

¹²⁹ A Habsburg-utódlásra, magyar országgyűlésre és királyválasztásra 1618. első felében fordított kúriai figyelemre lásd Scipione Borghese jegyzékeit Ascanio Gesualdóhoz (összehívás, király és nádorválasztás, protestáns vs. katolikus küzdelmek). ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 947, fol. 179r–180v. 181r. 186r. (március 17.: „Intendo per una di vostra signoria de 24 del passato il suo arrivo in Vienna con buone nuove della salute di sua maestà et che gli Vngheri congregati che saranno dimanderanno per successione in quel regno la persona del re Ferdinando, il che piaccia a Dio, che segua quanto prima”). 193v. 196v. 197v–198v. 201v. 203v. 205v–206r. 208v–209r. 215rv. 216v. A titkosított utasításokban is számos fontos adat található (protestáns országgyűlési követelésekre, nádorválasztásra, Miksa–Klesl precedenciális és politikai harcára stb.): ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 340, fol. 27r. 29r. 32r. 33r. 37r. 62r. A vonatkozó nunciátúrai iratok: BAV Mss. Chigiani, N. I. 5 (Registro delle lettere, che si scrivono all'illustrissimo singor cardinale Borghese ad altri di Palazzo, et a signori cardinali capi di congregazioni nella nunziatura presso la

Habsburg-ház magyar trónöröklését úgy volt képes véghezvinni, hogy közben nem került sor kenyértörésre közte és karrierjét előmozdító patrónusa között. Kleslnak egészen annak bukásáig bizalmasa maradt, ugyanakkor a letartóztatás és a bíboros ellen indított per a sikeres királyválasztás után egy pillanatra sem ingatták meg helyzetét a bécsi udvarban.¹³⁰ Sőt ő lehetett az első és talán az egyetlen, aki az osztrák kardinálist angyalvárbeli kiszabadulása után 1622 decemberében azonnal megkereste levelével, így téve tanúságot a politikai mellett kivételes emberi kvalitásairól is.¹³¹

X.

Már-már érthetetlen, hogy Fraknói Vilmos, aki a Pázmány kinevezését követő időszakban oly részletesen és élvezetesen mutatja be szerepét a királyválasztásban 1617–1618 során, és hangsúlyozza jelentőségét, még utalást sem tesz arra, hogy ennek valami kapcsolata lenne az előző év különleges („csudálatos” – írta Thurzó nádor prágai ágense) és máshogyan kellően megmagyarázhatatlan történéisével: érseki előléptetésével.¹³² A Pázmánnyal foglalkozó többi neves szerző is kivétel nélkül leírja, hosszabban-rövidebben, hogy primásként első kiemelkedő feladata a királyválasztás lebonyolítása volt. A két mozzanat között viszont ők sem keresnek összefüggést, még halvány utalás szintjén sem.¹³³

E tanulmány tézise ugyanakkor így hangzik: *Pázmány Péter nem csupán a magyarországi Habsburg-berendezkedés évszázadokra kiható konszolidációjának meghatározó támasza volt, ahogy Szekfű Gyula állítja, hanem már kinevezésére is ezzel összefüggésben, ennek érdekében került sor a harmincéves hábo-*

---

maestà del re di Boemia dal principio dell'anno [1618] sin per tutto il 1619). ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 68, fol. 430r–433v; uo., Serie III, vol. 127.e, fol. 307r–309v. (A március 28-ai uralkodói leirat uo., fol. 311rv). – Gesualdo jelentései 1618 tavaszáról, nyaráról: ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 156, passim, különösen fol. 98r; valamint Serie I, vol. 947, fol. 219r; BAV Barb. Lat., vol. 6924, passim (a koronázásról: fol. 100r–101v). Lásd még ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 748rv. 788rv; ASV Epist. ad Princ., vol. 34, fol. 311–312; ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 947, fol. 220v–221r; Serie II, vol. 432, fol. 673v és 674r.

¹³⁰ Például 1621-ben ő Ferdinánd végrendeletének – a Habsburg-birodalom „alapítóiratának” – első aláírója. Ennek jelentőségére újabban: *Guitman Barnabás*, Szükségesnek tartotta-e Pázmány Péter Erdély önállóságát?, Pázmány nyomában. Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére, 177–182, 178–179.

¹³¹ *Fraknói*, Pázmány... levelezése, n. 243 és 286; *Tusor Péter*, Pázmány és Klesl levélváltása 1626/1627 fordulóján (Forrásközlés a firenzei Magalotti-levéltárból), Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére (CVH I/8), Budapest–Róma, 2012, 119–135.

¹³² Ez annál érthetlenebb, hiszen a perdöntőnek számító forrást, Klesl 1618. február 2-ai, Ferdinándhoz írott – imént eredeti teljes német szövegében idézett levelét Fraknói természetesen ismeri. Épp ebből következett arra, mint már előkerült, hogy Klesl „Pázmány kinevezetésének előmozdítása körül tevékeny volt”. *Fraknói*, Pázmány... és kora, I, 181, 1. j.

¹³³ Iratok, köztük Ferdinánd Pázmányhoz írt levelei, eseménytörténet: *Fraknói*, Pázmány... levelezése, 132skk, különösen n. 102. 114. 118. 120. 122. *Hanuy*, Pázmány... levelei, 122skk; illetve *Fraknói*, Pázmány... és kora, I, 299–377; Pázmány Péter, 99skk; *Zsilinszky*, A magyar országgyűlések, II, 111skk; *Timon Ákos*, Pázmány Péter a jog és igazság védelmében, Budapest, 1921, 14–16; összefoglalóan, röviden utalva az Oñate-szerződésre is: *Fraknói*, A magyar királyválasztások, 189–203; *Szekfű*, Magyar Történet, IV, 23–26; lendületes, lényeglátó összegzés: *Ferdinándy*, Pázmány az államférfi, 13–15; *Bitskey*, Pázmány, 134–135; a német pozitivistá irodalomban: *Kerschbaumer*, Kardinal Klesl, 257–258.

rá előestéjén. Konkrétan a Habsburg-utódlás rendezésével kapcsolatosan, amely a császári és pápai politika kivételes — a kétpólusú kinevezés összhangját megteremtő — egymásra utaltságát eredményezte, és amely utódlás megoldási hiányosságai közvetlenül a utolsó nagy európai vallásháború kirobbanásához vezettek.

Sajátos mozzanata a történetnek, hogy II. Ferdinánd, aki a legfőbb hasonélvezője lett Pázmány érsekségének, annak „kitalálását” fő politikai ellenlábásának, Melchior Kleslnek köszönhette. A bíboros kézjegyét, sajátos politizálási stílusát az e tanulmányban rekonstruálni szándékolt fordulatos történet szinte összes részlete magán hordozza. A magyar szerzeteset elsősorban személyes politikai érdekeiből felkaroló, európai dimenziókban gondolkodó Klesl leginkább maradandó hatású tette pedig pályafutása során alighanem nem volt más, mint hogy a magyar történelem: úgy művelődés- és politika-, mint egyház-történeti vonatkozásban egyik legkiemelkedőbb alakját a Borghese-pápa V. Pál tevőleges közreműködésével történelmi helyzetbe hozta. Színes mikropolitikai láncolatok változataiból álló hatalomgyakorlása eme makropolitikai következményét azonban az utókorral ellentétben maga nyilván sosem ismerte fel.

Amennyiben Pázmány primási kinevezését mikropolitikai megközelítésben, a patrónus–kliens rendszer¹³⁴ perspektívájából értékeljük immár összefoglalóan, a következő meglepő megállapításra jutunk. A ragaszkodásban személyéhez úgy V. Pál pápa, mint Melchior Klesl bíboros császári főminiszter részéről — vitathatatlan képességeinek felismerésén túl — a meghatározó szempont az volt, hogy az érseki méltóságra történő több okozatú és több tényezőjű habilitálása nyomán mindketten biztosak lehettek Pázmány feltétlen lojalitásában. Elsősorban a kezdeményező Klesl, másodsorban az egyházfő. Valójában azonban a Borghese-pápa számításai váltak valóra, hiszen Pázmány nemcsak a Habsburg-utódlás kérdését rendezte el magabiztosan római Kúria elvárásai mentén, hanem konfesszionális téren is páratlanul maradandót tudott alkotni. Klesl szándékai kevésbé valósultak meg. Ez nem Pázmányon múlt, aki 1618 elején a döntő pillanatban úgy tudott szembefordulni patrónusával, hogy tulajdonképpen nem lett illojális hozzá. Az egész történet legmeglepőbb paradoxonja viszont az, hogy a Pázmány primási kinevezéséből legtöbbet profitáló II. Ferdinándnak nemcsak hogy semmilyen szerepe nem volt előléptetésében, hanem a Jézus Társasághoz fűződő szoros kapcsolata miatt, tekintettel a jezsuiták ellenkezésére sosem emelte volna Várad szülőltét Esztergom patinás érseki székébe.

Mely emelkedés, ehhez most már kétség sem fér, érdemben ugyan a titkos diplomácia eszközeivel,¹³⁵ ám *Theatrum Europaeum* felbolyduló színpadán játszódott. Ami megint csak arra figyelmeztet bennünket, hogy Magyarország kora újkori története tényleg csak európai összefüggésrendszerben ismerhető és érthető meg, és helyezhető el a maga valós történeti kontextualitásában.

¹³⁴ Erre további irodalommal *Tusor*; A barokk pápaság, i.h. és passim. Lásd még hozzá *Wolfgang Reinhard*, *Freunde und Kreaturen. Historische Anthropologie von Patronage-Klientel-Beziehungen*, *Freiburger Universitätsblätter* 139 (1998) 127–141.

¹³⁵ A császári és pápai udvari vonatkozó tárgyalásairól például a rendszerint jól tájékozott fi-renzei diplomácia sem szerzett tudomást, legalábbis idevágó adatot nem találtam az átvizsgált jelentésekben. ASFi Fondo Mediceo del Principato, filza 3331 és 4367. A velencei követjelentéseket még nem állt módomban tanulmányozni.

Még olyan jól ismert, hatásában jelentéktelennek aligha nevezhető tény is, mint Pázmány Péter esztergomi érseki kinevezése. E makropolitikai esemény és makropolitikai háttere csak a kora újkori mikropolitika szövevényes szálai mentén érthető meg.

Felfejtésükhöz, mint jelen tanulmány is mutatja, európai horizontú, szer-teágázó levéltári kutatások és kurrens módszertani ismeretek szükségeltetnek.¹³⁶

FÜGGELÉK

1.

Róma, 1615. január 10.

Lodovico Ridolfi császári ügyvivő II. Mátyáshoz

Ridolfi jelenti az uralkodónak Forgách primás gyóntatója, Pázmány Péter Rómába érkezését. V. Pál audiencián fogadta a jezsuita szerzetest, aki részletesen beszámolt a katolikus vallás helyzetéről a Habsburg-országokban, illetve II. Mátyás utódlásának problémáiról (mely témáról megelőzően hosszasan egyeztetett Ridolfival). A pápa arra kérte, hogy írásban is nyújtsa be az elmondottakat.

(ÖStA HHStA Handschriften, Ms. W 290, vol. 13, fol. 146r–147v – orig.)

Sacra Cesarea maestà

Ho pensato per questa settimana di non conferire a sua santità la lettera, che mi scrive mons. Gleselio vescovo di Vienna, poiché ritrovandosi qui al presente il padre Pasman gesuita, confessore del cardinale di Strigonia, come io già scrissi a vostra maestà Cesarea, gli ha sua santità domandata relazione di coteste parti, tanto in materia della religion cattolica, come della successione dei regni, e per essere questo padre stato di molte cose informato da me, e per haver'egli per se medesimo ottima volontà al servizio di vostra maestà Cesarea et al bene della religione, disse assai diffusamente della necessità, che ci era, che sua santità desse alcuna assistenza ai bisogni di coteste provincie e dell'imminenza del pericolo per la religione e per lo successione, e conchiuse per ultimo, che vostra maestà Cesarea non per altra ragione pativa tanti travagli, che per la difesa, che prendeva di continuo della religion cattolica. Ora perché sua santità gli comandò, che mettesse tutte le cose dette in scritto, il padre per ancora non l'ha [fol. 146v] portate, ma seguirà domani, havendole aggiustate insieme, et io ho giudicato, che sia a proposito, che sua santità primo consideri questa relazione fatta da persona non interessata, e poi venerdì all'audienza¹³⁷ io dirò diffusamente quel tanto, che da monsignor vescovo mi è stato comandato.

¹³⁶ Az MTA-PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport keretében végzett kutatásaimat az OTKA NN 82 307 sz. nemzetközi együttműködési projektje és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja.

¹³⁷ Későbbi források szerint is a császári követ szokásos kihallgatása péntekenként volt. W. Reinhard egy helyen ugyanakkor „Samstagsaudienz”-t említ. Paul V. Borghese... Datenbank der Kurie Paul V., ord. alph. („Ridolfi, Lodovico”)

Si è finalmente ultimato il negozio delle monache di Ternauia, e si spedisce un breve al cardinale di Strigonia, affinché faccia condurre quelle monache nel monasterio di Santa Chiara di Possonia, al quale si uniranno anco in perpetuo i beni di Ternauia, et un' altro breve ha pur fatto sua santità al cardinale di Strigonia, accioché dia il luogo di Ternauia ai padri Giesuiti. [-]^a

Essendosi dal parlamento di Francia dichiarata erronea la dottrina del padre Suares gesuita e perciò abbruggiato il libro toccante, che unicuique privato liceat occidere principem tyrannum, et quod pontifex habeat omnem potestatem ad deponendos reges iniquos, adesso per le continue istanze di sua santità è stato sospeso il decreto del parlamento. [-]^b Di Roma li X di Gennaro 1615.

Di vostra sacra Cesarea maestà

[m.p.]

devotissimo et obligatissimo servitore

Lodovico Ridolfi

^a *Pár, vegyes hír.* ^b *Az ügy további taglalása, záróformula.*

2.

Prága, 1616. október 24.

Melchior Klesl bíboros Scipione Borghese bíboros neposhoz

A bécsi püspök a legnagyobb titoktartás közepette közli a pápai Államtitkársággal, hogy II. Mátyás a spanyol állásfoglalás megérkezte után azonnal, cseh viszonylatban remélhetőleg még karácsony előtt nyilvánosságra fogja hozni döntését utódlásának kérdésében. Azt viszont meg kívánja előzni, hogy az utód megnevezése ürügyén át is kelljen adni a koronáit, miként II. Rudolfal történt, ezért Bécsbe készül.

Ez a döntés annyira titkos, hogy a levelet író titkárként az új esztergomi érseket alkalmazta.

(BAV Bonc., vol. E 16, fol. 36r–37v – orig.)¹³⁸

Illustrissimo signor padron mio colendissimo.

Non posso mancare di darne parte a vostra signoria illustrissima di quello, che passa adesso in questa corte, affinché essendo ella informata dal tutto, possi dare notizia a nostro signore. Il negozio della successione, tanto desiderato da sua maestà, et da me tanto bramato, non fu possibile di effettuare, per fin'a questo tempo, essendo, che la cessione del re di Spagna, non se ha potuto avere. Non pero ha tralasciata la maestà sua, le disposizioni necessarie, affinché, venendo la risoluzione di Spagna, senz'alcuna dimora, potesse assicurare, non solamente le corone, nella casa d' Austria, ma anche le cose della religione catholica, con un successore catholico. Et quant'al reame di Bohemia, erano tali congiunture, che inanzi Natale, sarebbe dichiarato il successore ogni volta, che di Spagna venisse la cessione. Per facilitare il negozio dell'imperio, tra gl'

¹³⁸ Pázmány s.k. írása.

altri mezzi espedienti, haveva sua maestà consertato con l'elettore di Sassonia, un abboccamento, per guadagnarlo, et tirare alle sue voglie. Ma ecco, mentre stiamo in pensiero di transferirsi alla volta di Sassonie, da diverse parti [fol. 36v] con gran secretezza, et certezza viene avvisata la maestà dell'imperatore, che alcuni consiglieri maligni con ogni loro potere vogliono, non solamente seminare dissensioni tra la maestà sua et gli serenissimi arciduchi, ma passando più oltre, procurano per mezzi pericolosi, sforzare l'imperatore (come fu già sforzato Ridolfo) di dare le corone al successore. Di questo si trova molto risentita la maestà sua, et pero si e risoluta di trasferirsi a Vienna, per ovviare a questi inconvenienti, ne lasciare crescere questa scintilla, quale non si potrebbe spingere, senza molto sangue.

Se la maestà sua avesse havuto la risoluzione di Spagna, et fusse stato nel potere suo, la nominazione del successore, puo essere sicura vostra signoria illustrissima, che già sarebbe seguita. E quell'è, che pare strano a sua maestà, che sanno tutti, come senza la risoluzione di Spagna, per molte pretensioni et rispetti, non si poteva procedere in questo negozio, con tutto ciò, viene incolpata la maestà sua, et con pretesti della successione, si da orecchia ad alcuni consiglieri maligni.

Io posso dire, con ogni sincerità a vostra signoria illustrissima [fol. 37r], che quest'andata a Vienna, me preme sino al cuore, urgendo, che da Vienna non si potrà commodamente trattare, con i Bohemi et con gli elettori della successione; et però sono più di tre settimane, che con tutto mio potere procuro di divertire la maestà sua da questo viaggio. Ma all'ultimo per tanti avvisi sua maestà si risolse di non indugiare.

Questo e quello, ch' io ho voluto secretissimamente auisare vostra signoria illustrissima, acciò essendo la santità sua, et vostra signoria illustrissima informata dal tutto, non ne dia orecchia, a qualsivoglia relazione contraria. Et con questo bagio [!] humilissimamente le mani do vostra signoria illustrissima, preghandoli da Dio ogni felicità.

Da Praga alli 24 d' Ottobre 1616.

Di vostra signoria illustrissima

[m.p.]

humilissimo et devotissimo servitore et creatura
Cardinale Kheselius mp.

P.S. Questa risoluzione di sua maestà essendo molto segreta, non ho voluto confidare ad altri, pero ho fatto scriuere questa lettera con il monsignor nominato arcivescovo di Strigonia, quale humilissimamente se raccomanda a vostra signoria illustrissima.

THE APPOINTMENT OF PÉTER PÁZMÁNY AS ARCHBISHOP OF ESZTERGOM.
(THE HABSBURG COURT, THE HOLY SEE AND HUNGARY IN THE MID-1610S)

by Péter Tusor
(Summary)

The present study aims to answer the question of why and how the 17th century, the „century of Pázmány”, could have been so fully dominated in the course of Hungarian history by the renowned archbishop. What were the political and personal conditions, underlying motivations and circumstances of his appointment as archbishop? In the process of answering this question the reader will have a taste of the Hungarian features of Catholic confessionalization in the early modern period as well.

On the basis of archival research undertaken in Rome and Vienna, the solution of the problem, applying the method of micropolitical analysis elaborated by Wolfgang Reinhard, can be summarised as follows. Péter Pázmány was not only a decisive support of Habsburg consolidation in Hungary that was to prevail for several centuries, as maintained by Gyula Szekfű, but also his appointment was already directly connected to and influenced by this on the eve of the Thirty Years War. More precisely, in relation to the settlement of Habsburg succession, which resulted in an exceptional interdependence of imperial and papal policies, thus creating the harmony needed for the bipolar appointment, and the shortcomings of which led directly to the eruption of the last great European religious war.

It was as a client of Melchior Klesl, chief minister of Matthias II and head of the Secret Council, that Pázmány entered the scene of high politics, and he managed to stay there even after the fall of his patron in 1618. Thus Ferdinand II, who turned out to be the main beneficiary of Pázmány's archbishopric, could thank its conception to his greatest opponent, Melchior Klesl. Practically all the turns of the eventful story which is aimed to be reconstructed in the present study bear the unmistakable signs of the peculiar political style of the Cardinal.

While Klesl endorsed the Hungarian friar for his own political interests, and generally thought in all-European dimensions, possibly his most enduring achievement in the course of his whole career was the pushing to the foreground of history, with the cooperation of Pope Paul V, of one of the most outstanding figures of Hungarian cultural, political and church history.